

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Vychádza s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej
republiky*

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Bronislava Chocholová, Ni-
col Janočková, Ján Kačala, Anna
Maričová, Sibyla Mislovičová,
Jozef Mlacek, Slavomír Ondre-
jovič, Lucia Satinská, Mária Šim-
ková, Iveta Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 49 – 2015 – ČÍSLO 3

VALENTOVÁ, Iveta: Priezviská <i>Be- rec, Berecký</i>	129
HORŇANSKÝ, Imrich: O geografic- kých názvoch so slovným základom <i>treb- a boj-</i> (1. časť)	133
HENSEL, Karol: Menoslovie rýb pod- radu makreloblížnych – Scombroidei (2. časť)	139

DISKUSIE

PALKOVÁ, Lenka: Terminologická poznámka o pomenovaní výsledku univerbizácie	151
---	-----

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvu obcí a miest (51)	157
---	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

BALLEKOVÁ, Katarína: <i>Na víťazstvo vojny pár koní, voz, 200-tisíc dám...</i>	166
--	-----

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie názvu obce <i>Hejce</i> . I. Vančová	173
---	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel opatrovateľ slovenského slova v Ríme – Rudolf Blatnický. M. Pi- sárčiková	175
Máme veľkú encyklopédiu húb. M. Majtán	176
Studium Carpat-Ruthenorum. A. Košťál	178

SPYTOVALI STE SA

Veľkonočka. S. Duchková 180

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (15). M. Povážaj 182

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

O hokejových termínoch. I. Vančová 189

Rúško či *riúška*? I. Vančová 189

Servácovia či *Serváci*? K. Kálmánová 190

Písanie číselných hodnôt so značkami. I. Vančová 191

Písanie slova *mesto*. K. Kálmánová 191

Krúpy, *ľadovec*, *kamenec*. I. Vančová 192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 49, 2015, č. 3 (16. 6. 2015). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovíčová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radík. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812840. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2015

Cena 1,20 €

Priezviská Berec, Berecký

IVETA VALENTOVÁ

Priezvisko *Berec* s maďarskou pravopisnou podobou *Berecz* [vysl. be-rec] má na Slovensku dovedna 605 rodín¹ (Ďurčo a kol., 1998). Jeho nositelia žijú napr. aj v maďarskej obci Vaňarec (maď. Vanyarc) s pôvodným slovenským osídlením. Možno práve preto, že sa priezvisko *Berecz* nachádza v Maďarsku, M. Hajdú (2010, s. 75) hľadal jeho pôvod v keltskom slove *brigh* vo význame „moc, vláda“ alebo v gótskom slove *brych* s významom „škrvnitý; strakatý“, z ktorého sa podľa autora utvorilo meno *Brice* a v latinskej podobe *Brictius* sa dostalo na maďarské územie, kde sa adaptovalo do podoby *Berecz*. Miklós Kázmér (1993, s. 125 – 127) pri skúmaní pôvodu priezvisk *Berec*, *Bereck* a ich pravopisných variantov hľadal pôvod v cirkevnom krstnom mene *Bereck*, ktoré sa takisto utvorilo z latinského mena *Brictius*, pričom koncové *-ck* sa výslovnosťou zjednodušilo na *-c*.

Pravdepodobnejší je výklad, podľa ktorého sa toto priezvisko utvorilo z východoslovenského názvu zamestnania *berecin*. Podľa J. Doruľu (1972, s. 19 – 20) *berecin* bol človek, ktorý mal na starosti väzňov a vykonával aj ďalšie práce v meste, bol aj blízkym katovým spolupracovníkom (obydlie berecína sa nazývalo *berecínec*). Slovný základ *berec-* sa nachádza aj v iných slovanských jazykoch v slovách s rovnakým významom, napr. v češtine je

¹ Počty rodín, ktoré sú nositeľmi daného priezviska, uvádzajú sa približne podľa mužských nositeľov (stav z r. 1995).

biřic, v ruštine *birič* ap. V Historickom slovníku slovenského jazyka 1 (ďalej HSSJ 1, s. 123 – 124) sa uvádza východoslovenské apelatívum *berecín* (vo vsl. nárečí *berecin*) s maďarským pôvodom vo význame „mestský šarha, správca šarhovne“, ale aj „väzenie, šarhovňa“, „kat“; *berecínka* bola „šarhova žena“, *berecínec* a substantivizované adjektívum *berecínska* malo význam „väzenie“. Apelatívum *berecínec* vo význame „žalár, väzenie“ sa nachádza aj v Slovníku slovenských nárečí 1 (s. 110).

Priezvisko *Berecký* má na Slovensku iba 78 rodín, ale vyskytuje sa aj v maďarskej pravopisnej podobe, resp. v deformovaných slovensko-maďarských podobách: *Bereczki* 22 rodín, *Bereczky* 28 rodín a *Bereczký* 9 rodín. Rovnako ako priezvisko *Berecz*, aj toto priezvisko sa vyskytuje v pravopisných podobách *Bereczki*, *Bereczky*, napr. aj v Békešskej Čabe, v najväčšej lokalite v Maďarsku osídlenej Slovákmi. V tomto prípade slovenské prípony *-ský/-sky*, príp. *-(c)ký/- (c)ky* (v maďarčine by bola prípona *-i*) poukazujú na to, že ide o priezvisko podľa pôvodu, ktoré vzniklo v slovenskom jazykovom prostredí. Priezvisko sa teda mohlo utvoriť z maďarských podôb *Berek* alebo *Bereg*, ktoré sú názvom alebo súčasťou názvov viacerých obcí. Z nich sa utvorilo priezvisko *Berecký* s alternáciou *k*, *g/c*. V maďarských názvoch slovenských obcí sa podoby *Berek*, *Bereg* vyskytovali až od 19. storočia (napr. Šulekovo – *Beregszeg*, *Beregseg*, *Bereksek*, Podlužany – *Dobóberekalja*, *Berekalja*), keď už nové priezviská nevznikali, takže je nepravdepodobné, že by nositeľ tohto priezviska pochádzal práve z týchto obcí. Osád a majerov s názvami *Bereg*, *Beregh*, *Berek*, *Berecke* a i. však bolo viac na maďarskom území (p. Lipszky, 1808, s. 50 – 51). Miklós Kázmér (1993, s. 127) takisto zaradil priezvisko *Berecskei* k priezviskám podľa pôvodu, na čo poukazuje aj maďarská prípona *-i*, pričom má pôvod v toponyme *Berecske* v Abovskej župe.

Podľa D. Dudka (1999, s. 53, 55) priezvisko *Beracký* môže súvisieť aj s názvom slovenskej obce *Baraca*, novšie *Barca* (okr. Rimavská Sobota), prípadne s maďarským názvom *Baracska* slovenskej obce Bardoňovo (okr. Nové Zámky). S názvami týchto obcí by preto mohlo súvisieť aj priezvisko *Berecký*.

Priezvisko *Berecký* mohlo vzniknúť aj priamo z maďarského apelatíva *berek* vo význame „háč, lesík“. Doklad na toponymum *Berek* z Turca je už z r. 1252 (HSSJ 1, s. 124) a apelatívum *berek* sa používalo v staršej slovenčine, takže jeho nositeľ mohol pochádzať rovnako zo slovenského, ako aj

z maďarského územia. Pôvodné prímeno mohlo označovať napr. niekoho, kto býval pri háji, lesíku, alebo mohlo byť motivované terénnym názvom obsahujúcim apelatívum *berek*, teda názvom nesídelného objektu, na ktorom alebo pri ktorom býval.

Pri dnešných úradných priezviskách možno predpokladať onymickú motiváciu na základe poznatkov onomastickej slootovorby z predchádzajúcich výskumov vzniku a vývinu prímien a z antroponymickej bázy priezviska, ktorá môže mať apelatívny alebo propriálny pôvod. Často sa vychádza len zo slovotvornej štruktúry slova a zo sémantiky lexikálneho základu priezviska, pričom sa kombinuje onomastický a lingvistický prístup. Napriek tomu predpokladaný pôvodný motivant priezviska nemusí byť vždy správny. Napr. na základe poznatku, že antroponym -ský poukazuje na pôvod nositeľa, dá sa predpokladať, že priezvisko *Borovský* sa utvorilo z názvu obce *Borovce* alebo *Borová*. Pri hlbšom genealogickom výskume priezviska myjavského rodu *Bôrovských* však M. Majtán (2009) zistil, že táto podoba bola utvorená z adjektívneho tvaru *bôrovský* (*borovský*) z pôvodného prímiena *Buor/Bôr*, čo mohlo byť motivované diferenciačnou snahou, teda snahou odlišiť jedného člena rodiny *Buorovcov* od iných členov tejto rodiny. Tým sa v prípade jednej konkrétnej rodiny nepotvrdila pôvodná motivácia podľa pôvodu.

Priezvisko *Kubovský* podľa sufixu na prvý pohľad môže poukazovať, že ide o priezvisko podľa pôvodu, ale obec, osada či mesto s názvom *Kubov* alebo so slovným základom *Kubo* sa na slovenskom ani maďarskom území nenachádza. M. Majtán (2014, s. 293) archívnym výskumom priezvisk *Kubovský*, *Lupták Kubovský*, *Lupták* zo Zvolenskej Slatiny zistil, že druhá časť zdvojeného priezviska *Kubovský* sa utvorila z pôvodného prímiena *Kubo* (*Joanes Luptak alias Kubo*). Priezvisko sa teda utvorilo z prímiena *Kubo* a z prípony *-ovský* a rovnako ako myjavské priezvisko *Borovský* vzniklo s cieľom diferencovať rodiny s rovnakými prímienami. Prípony *-ovský*, *-ský*/*-sky*, príp. *-(c)ký*/*-(c)ky* môžu mať v priezviskách aj diferenciačnú funkciu a poukazovať na príslušnosť k danej rodine, nielen na pôvod rodiny.

Na základe týchto výsledkov výskumov možno uvažovať aj o tom, že prípona v prípade priezviska *Berecký* mohla slúžiť iba na odlišenie rodín s rovnakými priezviskami *Berec*, nemožno preto vylúčiť jej význam „príslušnosť k rodine *Bereca* alebo *Berecku*“, pričom priezviská *Berec*, *Berecka* mohli mať niektorý z uvedených pôvodov a motivácií vzniku.

Rozličné motivácie vzniku priezviska môžu mať aj dve rodiny s rovnakým priezviskom. Napr. priezvisko *Žibrita* sa utvorilo z nemeckého zloženého mena *Siegfried* zo slov *sigu* vo význame „vítazstvo“ a *fridu* vo význame „mier“ (Moldanová, 1983, s. 268), ale pôvod nositeľov priezvisk *Zibrita*, *Zsibrita* [vysl. zibrita, žibrita] v Békešskej Čabe ukazuje, že ide o priezvisko podľa pôvodu z názvu slovenskej obce *Žibritov* (okr. Krupina), odkiaľ sa rodina na maďarské územie presídlila počas niektorej migračnej vlny po porážke Turkov. Z uvedeného vyplýva, že rovnaké priezviská rôznych rodín môžu mať odlišnú motiváciu vzniku, aj keď z čisto lingvistického hľadiska pôvod priezviska i názvu obce môže byť rovnaký, pretože názov *Žibritov* sa tiež utvoril ako posesívne adjektívum z osobného mena *Žibrit* z nem. *Siegfried* (Kiss, 1997, s. 817 – 818).

Genealogický výskum pri pátraní po pôvode priezviska môže byť veľakrát nápomocný, hoci nezaručuje, že sa ním zakaždým dopátrame k antroponymickej motivácii. Ak by sme chceli vedieť presný pôvod priezvisk *Berec*, *Berecký*, bolo by potrebné urobiť takýto výskum konkrétnej rodiny z územia Slovenska alebo z Maďarska.

LITERATÚRA

DORULA, Ján: Berecin, šarha, šarhovňa a ďalšie príbuzné slová. In: Kultúra slova, 1972, roč. 6, č. 1, s. 18 – 23.

DUDOK, Daniel: Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1999. 219 s.

ĎURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica – Copernicus Database [online]. Paris: ELRA 1998. CD ROM. Dostupné na internete: <<http://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&=X502&d=priezviska&ie=utf-8&oe=utf-8>>.

HAJDÚ, Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. Budapest: Tinta Könyvtadó 2010. 552 s. ISBN 1589-4371, ISBN 978 963 9902 30 5.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s. ISBN 80-224-0228-1.

KÁZMÉR, Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV – XVII. század. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság 1993. 1 172 s. ISBN 963-7350-31-2.

KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. L – Zs. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978. 822 s.

LIPSZKY, Joannes: *Repertorium locorum obsectorumque in XII. tabulis Mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Joannes Lipszky de Szedlicsna, regiminis caesario regii equestris Hungarici lib[er]i bar[on]is Frimont supremus vigiliarum praefectus. Secundum varias*

in his Provinciis usu receptas denominationes ab eodem Auctore elaboratum. Budae: Typis regiae Universitatis Pestanae 1808. 164 s.

MAJTÁN, Milan: Názvy obcí slovenskej republiky (vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava: Veda 1998. 600 s. ISBN 80-224-0530-2.

MAJTÁN, Milan: Priezvisko Borovský. In: Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 3, s. 173 – 175.

MAJTÁN, Milan: Priezvisko Kubovský. In: Kultúra slova, 2014, roč. 48, č. 5, s. 293.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. Praha: Mladá fronta 1983. 296 s.

Slovník slovenských nářečí. 1. Red I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.

O geografických názvoch so slovným základom treb- a boj- (1. časť)

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Úvod

V ročníku 2014 Kultúry slova sme sa venovali skúmaniu geografických názvov s apelatívnymi slovnými základmi *decht*, *smola* a *pes* (KS 4/2014, s. 208 – 216, *O geografických názvoch so slovným základom decht a smola*, a KS 5/2014, s. 261 – 268, *Geografické názvy z apelatívneho slovného základu pes a jeho derivátov*). Tu ponúkame v podobe voľného pokračovania analýzu slovenských geografických názvov so slovným základom *treb- a boj*. Geografické názvoslovie v svojej pestrej jednote je väčšinou výsledkom jazykového vývoja, osídľovacích a migračných pomerov, ako aj vývinu štátneho a spoločenského zriadenia a administratívy na skúmanom území. V plnom rozsahu to platí aj pre geografické názvy z územia Slovenska.

Osobitné aspekty názvoslovnej zložky mapy, na ktoré chceme v príspevku poukázať, sú obsiahnuté v možnosti využitia podrobného štúdia toponým strednomierkovej a najmä veľkomierkovej mapy s podrobne a precízne v teréne zozbieranými geografickými názvami, ktoré boli podrobené procesu štandardizácie geografických názvov, a následne umiestenými v mapovom diele. Takéto štúdium môže priniesť zaujímavé poznatky potvrdením doterajších výsledkov alebo ponúknutím nových pohľadov, ktorými sa doterajšie postupy a ich výsledky spresňujú a dopĺňajú pri skúmaní už spracovaného pôvodu toponým, pri skúmaní správnosti predchádzajúceho štandardizačného procesu a pri skúmaní pôvodného významu slov apelatívnej časti histo-

rickej slovnej zásoby, a tým aj pri osvetľovaní samotného pomenovacieho procesu dotknutého geografického objektu. Je celkom logické, že predmetom záujmu sa stávajú najmä také slová, ktoré boli v čase pomenovacieho procesu geografických objektov živými slovami, ale postupom času sa ich význam zmenil alebo boli vysunuté na okraj súčasnej slovnej zásoby, a teda frekvencia ich výskytu v aplikačnej praxi poklesla.

V príspevku venujeme pozornosť geografickým názvom so slovnými základmi celoslovenského pôvodu *treb-* a *boj-*.

2. Geografické názvy a slovný základ *treb-*

2.1 Geografické názvy z územia Slovenska so slovným základom *treb-* tvoria množinu s nadpriemerným výskytom. V ich pomenovacom procese bola čiastočne priamo využitá apelatívna časť dobovej slovenskej slovnej zásoby, ale zároveň v značnom rozsahu boli sekundárne použité v tomto procese aj osobné mená s týmto slovným základom. Osobné mená so slovným základom *treb-/trib-*, ako aj geografické názvy s týmto slovným základom, často svojím pôvodom súvisiace s osobnými menami, majú podľa J. Rejzka (2001, s. 680), A. Brücknera (1957, s. 579) aj podľa J. Holuba a S. Lyera (1978, s. 492) súvis s celoslovenským slovom ←**tribiti* ←**trēbiti*, ktoré má pôvod v praslovanskom ←**terbiti* vo význame 1. čistiť, mýť, 2. prinášať obeť, obetovať, a to pochádza z indoeurópskeho ←**terb* vo význame „trieť, drhnúť“. M. Majtán (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 307, ďalej iba LMŠ) pokladá motiváciu druhého významu slova v pomenovacom procese za menej pravdepodobnú. Podobne konštatuje Š. Ondruš (2000, s. 15 a 62), podľa ktorého u Slovanov bolo veľmi produktívne odvodzovanie toponým zo slovného základu *terb-* a po metatéze v 8. storočí *treb-* : *tere-* vo význame „sekať, klčovať“. Takýto význam malo i staroslovienske *trābiti*. Podľa V. Machka (1971, s. 657) pôvodný význam slova *trībiti* bol „čistiť, najmä obilie pri mlátení, čistiť polia a lesy, t. j. vytrhávať z nich rastliny aj s koreňmi“. Historický slovník slovenského jazyka (1991 – 2005) nezachytáva slovo *tribiti*, obsahuje iba slovo *trebul'a* v dvoch významoch (obidva ako botanické termíny): 1. trebul'ka voňavá, *Anthriscus cerefolium* a 2. česák hrebenitý, *Scandix pecten – veneris*, slovo *trīb* vo význame „druh dovážanej tkaniny“, slovo *triblík* vo význame „nástroj na upevňovanie obručí na sudy“ a nedokonavé sloveso *tribovať* vo význame „cibriť, zdokonaľovať cvičením, pestovaním, zošľachtovať niečo“. Slovník slovenského jazyka (1959

– 1968) vysvetľuje slovo *tríbit'* ako knižný výraz s významom „cibriť, zdokonaľovať, zošľachťovať, zlepšovať, zjemňovať, brúsiť“.

V pomenovacom procese toponým, v ktorých slovnom základe sa vyskytuje slovo *trebiti*, motivačným prvkom bolo miesto, lokalita na získanie pôdy na poľnohospodársku činnosť alebo na osídlenie pôvodne krovinatej a lesnej pôdy pálením, čistením a kľčovaním aj s koreňmi, vytrhávaním rastlín aj s koreňmi, vykopávaním drevín s koreňmi. Všeobecne sa predpokladá, že menej frekventovaným motivačným prvkom sa ukazuje pomenovanie miesta súvisiace so slovanským slovom *trěba* vo význame *pohanská obeta*.

Najstarší doklad na toponymum so slovným základom *trebiti* z územia Slovenska je v názve *Tribeč* v Zoborskej listine z roku 1113 (*silva Trebisc*; teda pôvodne les *Trebič*; porov. M. Majtán, 1996, s. 129).

V pomenovacom procese toponým s výskytom slovného základu *treb-/trib-* motivačným prvkom mohlo byť ako prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne aj prenesenie významu z osobného mena na názov geografického objektu, keď nositeľ osobného mena mal súvis s vykonávaním týchto činností alebo s ich vlastnosťami. V týchto názvoch sa často reflektujú rozmanité podoby starších slovenských osobných mien, ktoré sú doložené už v Cividalskom evanjeliári z konca 8. storočia a z 9. storočia v záznamoch na okraji strán evanjelia (*Trebata*, *Trebel*, *Trebeň*), v pamiatke z r. 871, v ktorej sa opisuje vysviacka Pribinovho kostola na Blatenskom jazere (*Trebic*); zo stredoveku sú osobné mená (**Trebeded*, **Trebehost/Treboost*) doložené v názvoch obcí (M. Majtán a M. Považaj, 1983, s. 13 – 15). Podľa M. Majtána (1997, s. 95 – 128) názov obce *Treboostovo* vznikol zo zloženého osobného mena *Trebohost/Treb(h)ost*. Podľa V. Uhlára (1983, s. 101) je názov vodného toku *Trebianka* výsledkom vývoja *trěbiti* – čistiť les pálením, kľčovaním → *Trebník* (názov zaniknutej osady alebo terénny názov) → *Trebianka*, prípadne apelatívum *trěba* (pohanská obeta) → *Trebník* → *Trebianka*. H. Telekiová (1994, s. 232) nesúhlasí s názorom J. Stanislava (1999, s. 316) a L. Kissa (1998, 2. diel, s. 637), podľa ktorých názov obce *Trebel'ovce* vznikol z osobného mena vývojom **Trěběděd* → *Trebel'ovce*; podľa nej je pravdepodobnejšie utvorenie toponyma z apelatíva *treb-* → *trebište* → *Trebel'ovce*. J. Stanislav aj názov obce *Trebušovce* vysvetľuje z osobného mena *Trěběgost* prostredníctvom jeho hypokoristickej skrátenej *Trebuš(a)* → (1999, s. 299). V oblasti Čierneho potoka (Fekete patak), prítoku Ipl'a v maďarskej časti

Novohradu, J. Stanislav (1999, s. 312) identifikoval v obci Sanda (maďarsky Szanda) zaniknutú osadu *Terebes* s dokladom z roku 1439; jej vývoj vysvetlil z osobného mena *Trěbiš* → *Terebes*. V. Prask vykladá názov vodného toku *Drevenica* (pravostranného prítoku Žitavy) ako výsledok procesu *Trebnica* → *Drevnica* → *Drevenica* (J. Hladký, 2004, s. 70).

2.2 Z územia Slovenska boli vyexcerpované nasledujúce geografické názvy so slovným základom *treb-* a v malom počte s modifikovaným slovným základom *trib-*: *Trebašovce* (hospodársky dvor v Malých Ostraticiach, PE), *Záhumníe od trebašovského* (pole vo Veľkých Ostraticiach, PE), *Trebatice* (obec aj katastrálne územie, PN), *Trebejov* (obec aj katastrálne územie, KS), *Trebeľa* (horáreň v Kalši, KS), *Trebeľa* (lúka v Kalši, KS), *Trebeľa* (vodný tok v Kalši, Slanci, Slivníku, KS), *Trebeľovce* (obec, časť obce aj katastrálne územie, LC), *Trebeš* (les v Zálesí, SB), *Trebeš* (lúka v Olejníkove, SB), *Trebeš* (vrch v Olejníkove, SB), *Trebešín* (samota v Starej Turej, NM), *Trebešský potok* (vodný tok v Olejníkove, SB), *Trebetín* (les v Ružine, KS), *Trebianka* (vodný tok vo Vrbanoch, v Mačove, Novákoch, PD), *Trebiaše* (les v Osľanoch, PD), *Trebichava* (obec aj katastrálne územie, BN), *Trebichavská dolina* (les v Slatine nad Bebravou, BN), *Trebichavský potok* (vodný tok, BN), *Trebišov* (mesto, mestská časť aj katastrálne územie, TV), *Trebišovské* (pole v Čelovciach, TV), *Trebišovské lúky* (pole vo Vojčiciach, TV), *Na trebišovskom* (výšková kóta v Trebišove a vo Vojčiciach, TV), *Trebišovský kanál* (kanál v Trebišove, TV), *Trebník* (sad v Nitrianskych Sučanoch, PD), *Trebníšte* (pole vo Vieske, PD), *Trebostovo* (obec aj katastrálne územie, MT), *Trebostovská dolina* (dolina, MT), *Trebostovský potok* (vodný tok, MT), *Trebotá* (pole v Hrabovci, BJ), *Trebuľa* (samota v Trebišove, TV), *Horná Trebuľa* (les v Trebišove, TV), *Trebuloenci* (samota v Makove, CA), *Trebulo* (les v Trebišove, TV), *Trebušovce* (obec aj katastrálne územie, VK), *Trebušovský potok* (vodný tok, pravostranný prítok Čebovského potoka, VK), *Malý Tribeč* (vrch vo Veľčiciach, ZM, a v Nitrianskej Strede, TO), *Veľký Tribeč* (vrch vo Veľčiciach, ZM), *Triblavina* (pole v Chorvátskom Grobe, SC), *Triblavina* (hospodársky dvor v Chorvátskom Grobe, SC), *Nové Triby* (les v Kostolňanoch pod Tribečom, ZM). Výsledkom mladého pomenovacieho procesu je názov geomorfologickej jednotky – podcelku *Trebišovská tabuľa*, názov geomorfologickej jednotky – celku *Tribeč* a názov geomorfologickej jednotky – podcelku *Veľký Tribeč*. Geografické

názvy so slovným základom *trib-* sú v pomere k názvom so slovným základom *treb-* výsledkom mladšieho vývoja; z hľadiska frekvencie výskytu sú vo výraznej menšine voči nim.

Niekoľko geografických názvov má pôvodný slovný základ *treb-* modifikovaný do podoby *trep-* alebo dokonca do podoby *terb-/terp-*. Tvar s hláskou *p* je dôsledkom nepriamych pádov slovenského skloňovania *Trebš/Trebč̌/Trebť*, čiže foneticky *Trepš̌/Trepč̌/Trepť*, so súbežnou stratou súvislosti s pôvodným významom apelatívneho slovného základu *trebiti* vo vedomí miestneho obyvateľstva, napr. obec *Trepec* zatopená vodnou nádržou Domaša (L. Kiss, 1998, doklad z r. 1410 na *Trebech*). Podoby s *terb-/terp-* môžu byť dôsledkom vplyvu maďarčiny. V takejto nárečovej podobe boli niektoré geografické názvy aj štandardizované: *Terba* [*Treba*] (vrch v Demjate, PO), *Terpačka* [*Trebačka*] (výšková kóta v Závadke, GE), *Terpetín* [*Trebetín*] (les v Margecanoch, GE), *Terpová* [*Trebová*] (pole v Lukačovciach, HU). Možno uvažovať o novej štandardizácii týchto geografických názvov, ktorá by zohľadňovala pôvodnú podobu slovného základu *treb-*.

V. Šmilauer (1932, s. 92, 340, 477) identifikoval vo svojom Vodopise starého Slovenska aj rieku motivovanú lexémou *trēbiti* (*fluuium Terepche, aquam tripche*); názov s dokladom z roku 1271 rekonštruoval ako **Trēbica* (*Trebica*); stotožniť ju môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou s dnešným Diviackym potokom v katastrálnom území obce Diviaky nad Nitricou ústiacim do Nitrice na východnom okraji obce. J. Hladký (2004, s. 63) jeho etymológiu vysvetľuje zo základu *trēb-* zo slovesa **trēbiti* podľa toku smerujúceho vyčisteným odlesneným priestorom.

Vo vyexcerpovanej skupine 48 geografických názvov so slovným základom *treb-/trib-* a ich derivátov *trep-/terb-/terp-* je nasledujúce druhové zloženie: obec (7x), samota (3x), hospodársky dvor (2x), horáreň (1x), geomorfologický celok (3x), vodný tok (6x), kanál (1x), vrch (4x), výšková kóta (2x), dolina (1x), les (8x), lúka (2x), sad (1x) a pole (7x).

2.3 Na území niekdajšieho Uhorska okrem Slovenska je podľa J. Stanislava veľký počet geografických objektov s názvami so slovným základom *treb-*: pri Zagyve je *Tiribes* z pôvodného **Trēbeš* s dokladom *Thereebes* 1465 (1999, s. 333 a 336), v oblasti rieky Tarna pri obci Szajla je *Terpes* z pôvodného **Trēbeš* s dokladmi *Trebes* 1409, 1410 → *Therpes* 1466 (1999, s. 336), v povodí Slanej pri potoku Szilvás je vrch *Terebes* z pôvodné-

ho **Trěbeš* (1999, s. 346), v povodí Slanej v doline potoka Szinva pri Novej Hute v Maďarsku je *Terbes* z pôvodného **Trěbeš* (1999, s. 348), na ľavom brehu Ipľa pri hrade Sonda v Maďarsku bola dnes zaniknutá osada *Terebes* 1439 z pôvodného **Trěbiš* (1999, s. 312), v južnej časti Šomodskej stolice je *Töröcske* z pôvodného **Trěb(e)čka* s dokladom *Therepckhe* 1492 (1999, s. 187), medzi Túrom a Tisou je *Terebes* s dokladom *Terebes* 1319 z pôvodného **Trěbešb* (1999, s. 407) a neďaleko v Satmárskej stolici je tiež *Terebes* (1999, s. 408), medzi Krasnou a Samošom je vrch *Terebete* z pôvodného **Trěbata* (1999, s. 412), na potoku Cserna je *Terebes* s dokladom *Therebes* 1461 z pôvodného **Trěbešb* (1999, s. 413), tu je aj mestečko *Tőke-Terebes* s dokladom *Therebes* 1270 z osobného mena *Trěbešb* (1999, s. 414), v Biharskej stolici je *Terebes* s dokladom *Therebes* 1450 z pôvodného **Trěbešb* (1999, s. 426). Podľa toponyma *Terpes* pri obci Szajla v oblasti rieky Tarna v dnešnom severnom Maďarsku J. Stanislav konštatuje, že ešte na začiatku 15. storočia je neporušené zaznačený slovenský tvar (*Trebes* 1409, 1410, *Therpes* 1466) a že tvar s hláskou *p* vychádza iba z nepriamych pádov slovenského skloňovania *Trěbš*, t. j. foneticky *Trěpš* (1999, s. 336).

2.4 Aj v ostatnom slovanskom priestore je značný počet geografických názvov so slovným základom *treb-/tereb-*: v Česku *Třebařov*, *Třebechovice*, *Třeбенice*, *Třebešín*, *Třebešov*, *Třebetice*, *Třebětín*, *Třebíč*, *Třebívlice*, *Třebíz*, *Třebnice*, *Třeboč*, *Třebohošnice*, *Třeboň*, *Třebotov*, *Třebovice*, *Třebušín*, v Poľsku *Treblinka* (obec), *Terebiń* (obec), *Trebaczów*, *Trzebiele* (obec), na Ukrajine *Terebeži* (2 dediny), *Terebl'a* (rieka), *Terebl'a* (dedina), *Terebleče* (dedina), *Terebna* (rieka), *Terebovlja* (mesto), *Tereboviči* (dedina), v Rusku *Terebuška* (dedina), *Terebunovo* (dedina), *Tereb* (dedina), *Teribl'a* (dedina), v Bielorusku *Cerebaŭ* (dedina), v Srbsku *Trebinje* (obec), v Chorvátsku *Trebež* (obec), *Lonja-Trebež* (rieka), v Čiernej Hore *Trebešinj* (obec), v Slovinsku *Trebinje* (mesto), *Trebelno* (obec), *Trebče* (obec), *Trebeše* (obec), *Trebeški slap* (hydronymum), *Trebež* (rieka), *Trebež* (3 obce), *Veliko Trebeljevo* (obec), v Bosne a Hercegovine *Trebeševo* (obec), *Trebeško Brdo* (vrch), *Trebišnjica* (rieka), *Trebižat* (rieka), *Trebižat* (dedina), *Trebevič* (planina), *Trebimlja* (dedina), *Trebinje* (mesto), *Trebava* (planina), v Macedónsku *Trebenište* (obec), podobne aj v starom slovanskom sídelnom priestore v dnešnom Nemecku *Trebatsch* (obec), *Trebbin* (obec), *Trebel* (obec), *Treben* (obec), *Trebenow* (obec), *Trebitz* (obec) a mnoho ďalších.

BJ – Bardejov, BN – Bánovce nad Bebravou, CA – Čadca, GE – Gelnica, HU – Humenné, KS – Košice-okolie, LC – Lučenec, MT – Martin, NM – Nové Mesto nad Váhom, PD – Prievidza, PE – Partizánske, PN – Piešťany, PO – Prešov, SB – Sabinov, SC – Senec, TO – Topoľčany, TV – Trebišov, VK – Veľký Krtíš, ZM – Zlaté Moravce

Menoslovie rýb podradu makreloblížnych – Scombroidei (2. časť)

KAROL HENSEL

Čeľaď: Gempylidae – gempylvité

Motivácia vedeckého mena: lat. *gempylus* = starobylé meno pre nejakú makreloblížnu rybu; príponou *-idae* (z gréc. εἶδος [eidos] = podoba, tvárnosť) sa v zoologickej nomenklatúre obligátne označuje názov čeľade.

Národné mená: čes. *pamakrelovití*, poľ. *gempylowate*, rus. *гемпиловые* [gempilovyje], ukr. *гемпилови* [gempilovi], angl. *snake mackerels*, nem. *Schlangenmakrelen*, franc. *escoliers, rouvet*, špan. *escolars, sierras, dómine*, čín. 帶鰭科 [taj čchun kche (*taj* = pás, *stuha*, *remeň*, *čchun* = pamakrela, *kche* = čeľaď)], jap. クロタチカマス科 al. 黒太刀鰯科 [kurotači-kamasu *ka* (*kuro* = čierny, *tači* = meč, *kamasu* = barakuda, *ka* = čeľaď)].

Na označenie tejto čeľade sa v slovenčine použil termín *gempylvité* (Hensel 2009).

Slovenské pomenovanie čeľade Gempylidae je vyjadrené prídavným menom v nominatíve plurálu, ktoré je utvorené od typického rodového mena *gempyl* príponou *-ovité* v súlade so zásadami tvorenia slovenského menoslovía živočíchov (Hensel a i. 1987).

Rod: *Diplospinus* Maul, 1948 – eskolar

Motivácia vedeckého mena: z gréc. διπλο- = dvoj- a lat. *spina* = trň.

Slovenské rodové meno je prevzaté zo španielčiny a pravopisne upravené (špan. *escolar* = školák, žiak).

Poznámka redakcie: Súpis literatúry k článku sa uvedie v poslednej časti príspevku.

***Diplospinus multistriatus* Maul, 1948 – eskolar čiarkovaný**

Rozšírenie: mezopelagiál centrálnych tropických oblastí Atlantického, Indického a Tichého oceána.

Motivácia vedeckého mena: lat. *multi-* = mnoho-, *striatus* = čiarkovaný, vráskavý (z lat. *stria* = čiara, vráska, záhyb).

Národné mená: čes. *pamakrela mnohopruhá*, rus. *многополосый дуплоспинус* [mnogopolosyj diplospinus], angl. *striped escolar*, franc. *escolier rayé*, špan. *escolar rayado*, čín. 雙棘蛇鯖 [šuang ti še čching (šuang = dvoj-, ti = tří, še = had, čching = makrela)], jap. ホソクロタチ al. 細黒太刀 [hoso-kurotači (*hoso* = tenký, *kuro* = čierny, *tači* = meč)].

Slovenské druhové meno je motivované vedeckým menom.

Rod: *Epinnula* Poey, 1854 – epinula

Motivácia vedeckého mena: skrátene z lat. *epinnulatus* = bezplutvičkový, bez plutvičiek.

Slovenské rodové meno je upravené vedecké meno.

***Epinnula magistralis* Poey, 1854 – epinula sivomodrá**

Rozšírenie: je známych iba niekoľko exemplárov z Karibského mora, južného Japonska a zo severovýchodnej časti Indického oceána.

Motivácia vedeckého mena: lat. *magistralis* = učiteľský [pretože po španielsky sa tento druh nazýva *dómine* = učiteľ].

Národné mená: rus. *глубоководная (гаванская) эпиннула* [glubokovodnaja (gavanskaja) epinnula], angl. *domine*, franc. *escolier maître*, špan. *dómine*, čín. 長腹短鰭蛇鯖 [čchang fu tuan čchi še čching (čchang = dlhý, predĺžený, fu = trup, brucho, tuan = krátka, čchi = plutva, še = had, čching = makrela)], jap. アオスミアキ al. 色炭焼き [ao-sumijaki (*ao* = modrý, zelený; *sumijaki* = uhliar)].

Slovenské druhové meno je motivované sfarbením.

Rod: *Gempylus* Cuvier, 1829 – gempyl

Syn.: *Acinacea* Bory de Saint-Vincent, 1804; *Lemnisoma* Lesson, 1831; *Zyphothyca* Swainson, 1839; *Leucoscombrus* van der Hoeven, 1855.

Motivácia vedeckého mena: lat. *gempylus* = staré meno pre nejakú makreloblíznu rybu.

Slovenské rodové meno je prevzaté vedecké meno bez koncovky *-us*.

***Gempylus serpens* Cuvier, 1829 – gempyl hadovitý**

Syn.: *Acinacea notha* Bory de Saint-Vincent, 1804 [*Gempylus notha*];

Lemnisoma thyrsoideum Lesson, 1831; *Gempylus coluber* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832; *Gempylus ophidianus* Poey, 1860.

Rozšírenie: epi- a mezopelagiál všetkých tropických a subtropických morí a oceánov.

Motivácia vedeckého mena: *serpens* = plaz, had, drak.

Národné mená: čes. *pamakrela hadovitá*, poľ. *gempyl*, rus. *земный змеиный макрель* [gempil al. zmejnjaja makrel'], angl. *snake mackerel*, franc. *escolier serpent*, nem. *Schlangenmakrele*, špan. *escolar de canal*, čín. 蛇鯖 [še čching (še = had, čching = makrela)], jap. クロタチカマス al. 黒太刀鰯, al. 黒太刀梭子魚 [kurotači-kamasu (*kuro* = čierny, *tači* = meč, *kamasu* = barakuda)].

Slovenské druhové meno je motivované vedeckým menom.

Rod: *Lepidocybium* Gill, 1862 – eskolar

Syn.: *Xenogramma* Waite, 1862; *Diplogonurus* Noronha, 1926; *Lepidosarda* Kishinouye, 1926.

Motivácia vedeckého mena: gréc. *λεπίς* [lepis] = šupina, lat. *cybium*, pôvodne z gréc. *κύβιον* [kybion] = údené mäso z pelamídy (*πηλαμίς* [pelamis]).

Slovenské rodové meno je prevzaté zo španielčiny a pravopisne upravené.

***Lepidocybium flavobrunneum* (Smith, 1843) – eskolar krivočiary**

Syn.: *Cybium flavobrunneum* Smith, 1843; *Xenogramma carinatum* Waite, 1904; *Nesogrammus thompsoni* Fowler, 1923; *Lepidosarda retigramma* Kishinouye, 1926; *Diplogonurus maderensis* Noronha, 1926.

Rozšírenie: vo všetkých tropických a subtropických moriach a oceánoch, chýba však v severnej časti Indického oceánu.

Motivácia vedeckého mena: lat. *flavobrunneum* = žltohnedé.

Národné mená: čes. *pamakrela hnědočerná* al. *pamakrela temná*, rus. *эсcolar* al. *серая деликатесная макрель* [eskolar al. seraja delikatesnaja makrel'], angl. *escolar*, franc. *escolier noir*, nem. *Escolar* al. *Schlangenmakrele*, al. *Buttermakrele*, špan. *escolar negro*, čín. 異鱗蛇鯖 [ji čchi še čching (*ji* = rôzna, *čchi* = plutva, *še* = had, *čching* = makrela)], jap. アブラソコムツ al. 油底鰭 [abura-sokomucu (*abura* = olej, *soko* = dno, *mucu* = *Scombroops boops*)].

Slovenské druhové meno je motivované kľukatou bočnou čiarou.

Rod: *Nealotus* Johnson, 1865 – nealot

Syn.: *Machaeropyge* Ogilby, 1899.

Motivácia vedeckého mena: gréc. νεάλωτος [nealotos] = novoulovený.

Slovenské rodové meno je prevzaté vedecké meno bez koncovky -us.

***Nealotus tripes* Johnson, 1865 – nealot čierny**

Syn.: *Machaerope latispinis* Ogilby, 1899 [*Machaerope latispinus*]

Rozšírenie: epi- a mezopelagiál tropických a subtropických častí Atlantického, Indického a Tichého oceána.

Motivácia vedeckého mena: lat. *tripes* = trojnohý.

Národné mená: čes. *řamakrela černavá*, rus. неалот al. чёрная змеевидная макрель [nealot al. čornaja zmejevidnaja makrel'], angl. *black snake mackerel*, franc. *escolier reptile*, špan. *escolar oscuro*, čín. 三棘若蛇鯖 [san ti žuo še čching (san = tri, ti = osteň al. ozubec, žuo = rovnaký, še = had, čching = makrela)], jap. フウライカマス al. 風来鮨, al. 風来梭子魚 [fúrai-kamasu (fúrai = nestály, túlavý, kamasu = barakuda)].

Slovenské druhové meno je motivované sfarbením.

Rod: *Neopinnula* Matsubara & Iwai, 1952 – epinula

Motivácia vedeckého mena: gréc. νέο- [neo-] = novo-, skrátene z lat. *epinnulatus* = bezplutvičkový.

Slovenské rodové meno je prevzaté skrátene a upravené vedecké meno.

***Neopinnula americana* (Grey, 1953) – epinula americká**

Syn.: *Epinnula orientalis americana* Grey, 1953.

Rozšírenie: je známa len zo západného Atlantiku od Mexického zálivu po Surinam.

Motivácia vedeckého mena: lat. *americana* = americká.

Národné mená: angl. *American snakefish*, franc. *escolier américain*, špan. *escolar americano*, čín. 美洲新蛇鯖 [mejčou sin še čching (mejčou = americký, sin = nový, še = had, čching = makrela)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

***Neopinnula orientalis* (Gilchrist & von Bonde, 1924) – epinula východná**

Syn.: *Epinnula orientalis* Gilchrist & von Bonde, 1924; *Epinnula orientalis pacifica* Grey, 1953.

Rozšírenie: od pobrežia východnej Afriky (Natal a Keňa) a Arabského mora až po západnú Austráliu, Indonéziu a južné Japonsko.

Motivácia vedeckého mena: lat. *orientalis* = východný.

Národné mená: rus. восточная эпиннула [vostočnaja epinnula], angl. *snakefish*, franc. *escolier oriental*, špan. *escolar oriental*, čín. 東方新蛇鯖

[tung fang sin še čching (*tung fang* = orientálny, východný, *sin* = nový, *še* = had, *čching* = makrela)], jap. トウヨウカマス al. 東洋鰺 [tójó-kamasu (tójó = východný, *kamasu* = barakuda)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

Rod: *Nesiarchus Johnson, 1862* – neziarch

Syn.: *Escolar* Jordan & Evermann in Goode & Bean, 1896; *Bipinnula* Jordan & Evermann, 1986.

Motivácia vedeckého mena: z. gr. νῆσος [nesos] = ostrov, ἀρχός [archos] = veliteľ, náčelník. Slovenské rodové meno je prevzaté vedecké meno bez koncovky -us.

***Nesiarchus nasutus Johnson, 1862* – neziarch nosatý**

Syn.: *Prometheus paradoxus* de Brito Capello, 1867; *Thyrsitops violaceus* Bean, 1887 [*Bipinnula violacea*; *Escolar violaceus*].

Rozšírenie: pravdepodobne vo všetkých tropických a subtropických moriach.

Motivácia vedeckého mena: lat. *nasutus* = nosatý.

Národné mená: čes. *pamakrela nosatá*, rus. носатый незуарх [nosaty] neziarch], angl. *black gemfish*, franc. *escolier long nez*, špan. *escolar narigudo*, čín. 無耙蛇鯖 [wu pa še čching (*wu* = bez- al. ne-, *pa* = hrable al. brány, *še* = had, *čching* = makrela)] pretože nemá žiabrové tyčinky, jap. ハシナガクロタチ al. 嘴長黒太刀 [hašinaga-kurotači (*haši* = rypák, *naga* = dlhý, *kuro* = čierny, *tači* = meč)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

Rod: *Paradiplospinus Andirashev, 1960* – eskolar

Motivácia vedeckého mena: gréc. παρα- [para-] = pri, διπλο- [diplo-] = dvoj-; lat. *spina* = trň.

Slovenské rodové meno je prevzaté zo španielčiny a pravopisne upravené.

***Paradiplospinus antarcticus Andriashev, 1960* – eskolar antarktický**

Rozšírenie: cirkumpolárne v antarktikej a subantarktikej oblasti.

Motivácia vedeckého mena: lat. *antarcticus* = antarktický.

Národné mená: антарктический парадиплоспинус [antarktičeskij paradiplospinus], angl. *Antarctic escolar*, franc. *escolier antarctique*, špan. *escolar antártico*, čín. 南極副雙棘蛇鯖 [nantí fušuangfī še čching (*nantí* = antarktický, *fu* = para-, *šuang* = dvoj-, *fī* = trň, *še* = had, *čching* = makrela)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

***Paradiplospinus gracilis* (Brauer, 1906) – eskolar štíhly**

Syn.: *Lepidopus gracilis* Brauer, 1906; [*Diplospinus gracilis*].

Rozšírenie: známy z kontinentálneho svahu pri Namíbii a Južnej Afrike, medzi 17°30' až 31° j. š.

Motivácia vedeckého mena: lat. *gracilis* = tenký, štíhly, chudý.

Národné mená: rus. тонкий парадиплоспинус [tonkij paradiplospinus], angl. slender escolar, franc. escolier élégant, špan. escolar magro, čín. 細身副雙棘蛇鯖 [si šen fušuangfī še čching (si = útly, malý, šen = telo, fu = para-, šuang = dvoj-, fī = trň, še = had, čching = makrela)].

Slovenské druhové meno je motivované tvarom tela.

Rod: *Promethichthys* Gill, 1893 – eskolar

Syn.: *Prometheus* Lowe, 1838; *Dicrotus* Günther, 1960.

Motivácia vedeckého mena: gréc. προμηθής [promethes] = opatrný, rozvážny; ιχθύς [ichthys] = ryba.

Slovenské rodové meno je prevzaté zo španielčiny a pravopisne upravené.

***Promethichthys prometheus* (Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832) – eskolar ostrážitý**

Syn.: *Gempylus prometheus* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832 [*Promethycthus prometeus*; *Promethycthus prometheus*; *Promethycthis prometheus*; *Prometichthys prometeus*; *Prometichthys prometheus*; *Thyrsites prometheus*]; *Prometheus atlanticus* Lowe, 1838; *Dicrotus armatus* Günther, 1860; *Thyrsites ballieui* Sauvage, 1882; *Dicrotus parvipinnis* Goode & Bean, 1896; *Promethichthys pacificus* Seale, 1906; *Promethichthys solandri* Jordan, Evermann & Tanaka, 1927.

Rozšírenie: na kontinentálnom svahu, okolo ostrovov a nad podmorskými chrbtami tropického až mierneho pásma Atlantického, Indického a západnej časti Tichého oceánu. Vo východnom Tichomorí je známy len z podmorského chrbta Sala y Gomez.

Motivácia vedeckého mena: gréc. *Prometheus* = jeden z Titanov.

Národné mená: čes. pamakrela tichomořská al. pamakrela meděná, rus. прометухт al. прометеева рыба [prometicht al. prometejeva ryba], angl. roudi escolar, franc. escolier clair, nem. Silber-Escolar, špan. escolar prometeo, čín. 紡錘蛇鯖 [fangčchu še čching (fangčchu = vreteno, še = had, čching = makrela)], jap. クロシビカマス al. 黒鯖鰺, al. 黒鰯尾梭子魚 [kurošibikamasu (kuro = čierny, šibi = tuniak, kamasu = barakuda)].

Slovenské druhové meno je motivované veľkou ostražitosťou tejto ryby.

Rod: *Rexea* Waite, 1911 – rexea

Syn.: *Jordaniodia* Snyder, 1911.

Motivácia vedeckého mena: z lat. *rex* = vládca, kráľ, vodca.

Slovenské rodové meno je prevzaté vedecké meno v plnom znení.

***Rexea alisae* Roberts & Stewart, 1997 – rexea alisina**

Rozšírenie: západná časť Tichého oceána pri Novej Kaledónii.

Motivácia vedeckého mena: podľa výskumnej lode *Alis* francúzskeho Úradu pre vedecký a technický výskum zámorí (ORSTOM).

Národné mená: čín. 艾氏短蛇鯖 [aji ši tuan še čching (aji ši = Alisina, tuan = krátka, še = had, čching = makrela)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

***Rexea antefurcata* Parin, 1989 – rexea dlhoplutvá**

Rozšírenie: len v južnej časti Tichého oceána od Tasmanovho mora a pobrežia východnej časti Austrálie, cez súostrovie Fidži a severnú časť Nového Zélandu až po Veľkonočný ostrov a podmorské chrbty Nazca a Sala y Gomez.

Motivácia vedeckého mena: lat. *ante-* = pred-; *furcata* = vidlicovitá (pretože bočná čiara sa vidlicovito rozvetvuje už pod tretím a štvrtým trňom prvej chrbtovej plutvy).

Národné mená: rus. длиннокрылая рексия [dlinnokrylaja reksija], angl. *long-finned escolar*, franc. *escolier longues ailes*, špan. *escolar de alea larga*, čín. 叉耙短蛇鯖 [čcha pa tuan še čching (čcha = rozvetvenie, vidlica, pa = hrable, tuan = krátky, še = had, čching = makrela)].

Slovenské druhové meno je motivované výškou prvej chrbtovej plutvy.

***Rexea bengalensis* (Alcock, 1894) – rexea bengálska**

Syn.: *Thyrsites bengalensis* Alcock, 1894.

Rozšírenie: v Indickom oceáne a západnej časti Pacifiku od Mozambického prielivu, podmorskej lavice Saya de Malha, Maldív, pobrežia Indie a Srí Lanky cez Jávske more, Arafurské more a Makasarský prieliv až po severovýchodnú Austráliu a južné Japonsko.

Motivácia vedeckého mena: lat. *bengalensis* = bengálsky.

Národné mená: rus. малая рексия [malaja reksija], angl. *Bengal escolar*, franc. *escolier bengal*, špan. *escolar bengalí*, čín. 孟加拉短蛇鯖

[mengfiala tuan še čching (*mengfiala* = bengálska, *tuan* = krátka, *še* = had, *čching* = makrela)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

***Rexea brevilineata* Parin, 1989 – rexea krátkočiara**

Rozšírenie: známa iba z podmorských chrbtov Sala y Gomez a Nazca v juhovýchodnej časti Tichého oceána.

Motivácia vedeckého mena: lat. *brevi*- = krátko-, *lineata* = čiarovaná.

Národné mená: rus. *насканская рексия* [naskanskaja reksija], angl. *short-lined escolar*, franc. *escolier barracuda*, špan. *escolier de rayas cortas*, čín. 短線短蛇鯖 [tuan sian tuan še čching (*tuan* = krátka, *sian* = čiara, *tuan* = krátky, *še* = had, *čching* = makrela)].

Slovenské druhové meno je motivované hornou vetvou bočnej čiary, ktorá siaha sotva po začiatok druhej chrbtovej plutvy.

***Rexea nakamurai* Parin, 1989 – rexea Nakamurova**

Rozšírenie: známa len z tropickej časti Indického oceána (od Sumatry a podmorskej lavice Nazareth) a Tichého oceána (Kjúšusko-Palauského podmorského chrbta a havajského ostrova Oahu).

Motivácia vedeckého mena: dedikačné meno. Izumi Nakamura, japonský ichtyológ, vedecký pracovník Rybárskej výskumnej stanice Kjótskej univerzity v Maizuru.

Národné mená: rus. *получешуйная рексия* [polučešujnaja reksija], angl. *Nakamura's escolar*, franc. *escolier dentu*, špan. *escolar de Nakamura*, čín. 中村短蛇鯖 [čungsun tuan še čching (*čungsun* = čínske čítanie znakov v japonskom mene Nakamura – „stredná dedina“, *tuan* = krátka, *še* = had, *čching* = makrela)].

Slovenské druhové meno je kalkom vedeckého mena.

***Rexea prometheoides* (Bleeker, 1856) – rexea kráľovská**

Syn.: *Thyrsites prometheoides* Bleeker, 1856 [*Jordanidia prometheoides*; *Rexea promethoides*; *Reyea prometheoides*]; *Jordanidia raptoria* Snyder, 1911.

Rozšírenie: známa z Indického oceána a zo západnej časti Pacifiku od pobrežia Kene, Mozambiku, ostrova Réunion a lavice Salya de Malha až po moria omývajúce severnú Austráliu, Indonéziu, Vietnam, Filipíny, ostrovy Rjúkju a južné Japonsko.

Motivácia vedeckého mena: podobná na *Promethichthys prometheus* (gréč. *εἶδος* [eidos] = podoba).

Národné mená: čes. *pamakrela královská*, rus. *рексия Прометея* [reksi-ja Prometeja], angl. *royal escolar*, franc. *escolier royal*, špan. *escolar real*, čín. 短蛇鯖 [tuan še čching (*tuan* = krátka, *še* = had, *čching* = makrela)], jap. カゴカマス al. 籠鮨, al. 籠梭子魚 [kagokamasu (*kago* = kôš, klietka, *kamasu* = barakuda)].

Slovenské druhové meno je utvorené v zhode s väčšinou európskych jazykov.

***Rexea solandri* (Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832) – rexea striebristá**

Syn.: *Gempylus solandri* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832; *Thysites micropus* McCoy, 1873; *Rexea furcifera* Waite, 1911.

Rozšírenie: moria omývajúce južnú, juhozápadnú a juhovýchodnú Austráliu, Tasmániu a Nový Zéland.

Motivácia vedeckého mena: dedikačné meno. Daniel Charles Solander (1736 – 1782), švédsky prírodovedec, žiak Linného, pracovník Britského múzea. Jeho rukopisy prezreli a použili G. Cuvier a A. Valenciennes.

Národné mená: rus. *большая рексия* al. *южная рексия* [boľšaja reksija al. južnaja reksija], angl. *silver gemfish*, franc. *escolier tifiati*, špan. *escolar plateado*, čín. 索氏短蛇鯖 [so ši tuan še čching (*so ši* = pána So, *tuan* = krátka, *še* = had, *čching* = makrela)], jap. ミナミカゴカマス al. 南籠鮨 [minami kagokamasu (*minami* = južná, *kago* = kôš, klietka, *kamasu* = barakuda)].

Slovenské druhové meno je motivované sfarbením.

Rod: *Rexichthys* Parin & Astakhov, 1987 – rexea

Motivácia vedeckého mena: odvodené od rodového mena *Rexea* a gréc. *ἰχθύς* [ichthys] = ryba.

Slovenské rodové meno je utvorené na základe veľkej podobnosti s predchádzajúcim rodom *Rexea*.

***Rexichthys johnpaxtoni* Parin & Astachov, 1987 – rexea Paxtonova**

Rozšírenie: známa od východného pobrežia Austrálie (medzi 17°31' až 32°34' j. š.) a od Novej Kaledónie.

Motivácia vedeckého mena: dedikačné meno. John Paxton, austrálsky ichtyológ, pracovník Austrálskeho múzea v Sydney.

Národné mená: rus. *пексум* [reksicht], angl. *Paxton's escolar*, franc. *escolier becune*, špan. *escolar de axton*, čín. 皇蛇鯖 [chuang še čching (*chuang* = vládca, *še* = had, *čching* = makrela)].

Slovenské druhové meno je motivované vedeckým menom.

Rod: *Ruvettus Cocco, 1829* – ruveta

Syn.: *Rovetus* Cantraine, 1835; *Acanthoderma* Cantraine, 1835; *Aplurus* Lowe, 1838.

Motivácia vedeckého mena: *ruveto* alebo *roveto* = meno ruvety olejatej v taliančine.

Slovenské rodové meno je utvorené na základe talianskeho mena.

***Ruvettus pretiosus Cocco, 1833* – ruveta olejnatá**

Syn.: *Rovetus temminckii* Cantraine, 1833; *Tetragonurus simplex* Lowe, 1834; *Thyrsites acanthoderma* Lowe, 1839; *Thyrsites scholaris* Poey, 1854; *Ruvettus tydemani* Weber, 1913; *Ruvettus pacificus* Jordan & Jordan, 1922; *Ruvettus delagoensis* Gilchrist & von Bonde, 1924; *Ruvettus whakari* Griffin, 1927.

Rozšírenie: vo všetkých tropických a subtropických moriach a oceánoch sveta.

Motivácia vedeckého mena: lat. *pretiosus* = cenný, vzácny, drahý.

Národné mená: čes. *patamakrela olejnatá*, poľ. *kostropak*, rus. (драгоценная) *рувета* al. *рыба-масло* [(dragocennaja) *ruveta* al. *ryba-maslo*], srb., chorv. *ljuskotrn*, angl. *oilfish*, nem. *Ölfisch*, franc. *rouvet*, špan. *escolar clavo*, čín. 棘鱗蛇鯖 [tí čchi še čching (*tí* = trň, *čchi* = plutva, *še* = had, *čching* = makrela)], jap. バラムツ al. 薔薇鮭 [*baramucu* (*bara* = ruža, *mucu* = *Scombrops boops*)].

Pre tento druh sa v slovenčine použilo meno *ruveta olejovitá* (Hensel 2009).

Slovenské druhové meno je motivované mimoriadne olejnatým mäsom tejto ryby.

Rod: *Thyrsites Cuvier, 1831* – snúk

Syn.: *Leionura* Bleeker, 1860.

Motivácia vedeckého mena: lat. *thyrsites* = staré meno nejakej morskej ryby (z gréc. *θύρσος* [*thyrsos*] = palica ovenčená brečtanom a révou).

Slovenské rodové meno je prevzaté z afrikánčiny.

***Thyrsites atun (Euphrasen, 1791)* – snúk modrý**

Syn.: *Scomber atun* Euphrasen, 1791 [*Leionura atun*]; *Scomber dentatus* Forster in Bloch & Schneider, 1801 [*Leionura atun dentatus*]; *Thyrsites chilensis* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832; *Scomber lanceolatus* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832; *Thyrsites altivelis* Richardson, 1839; *Scomber*

dentex Forster in Richardson, 1843; *Scomber splendens* Richardson, 1843.

Rozšírenie: v pobrežných vodách južnej pologule medzi 35° až 55° j. š. (v oblasti studených morských prúdov aj vyššie na sever).

Motivácia vedeckého mena: špan. *atún* = tuniak.

Národné mená: čes. *pamakrela jižní*, poľ. *atun*, rus. *сnek* [snek], angl. *snoek*, afr. *snoek*, nem. *Atun* al. *Snoek*, franc. *escolier*, špan. *sierra*, čín. 杖蛇鯖 [čang še čching (čang = palica, še = had, čching = makrela) al. 杖魚 čang jü (čang = palica, jü = ryba)].

Pre tento druh sa v slovenčine použilo meno *snúk modrý* (Hensel 2009).

Slovenské druhové meno je motivované sfarbením tejto ryby.

Rod: *Thyrsitoides* Fowler, 1929 – snúk

Syn.: *Mimasea* Kamohara, 1936.

Motivácia vedeckého mena: odvodené od rodového mena *Thyrsites* a koncovky *-oides* (z gréc. *εἶδος* [eidos] = podoba, tvárnosť).

Slovenské rodové meno je prevzaté z afrikánčiny.

***Thyrsitoides marleyi* Fowler, 1929 – snúk tmavý**

Syn.: [*Thyrsitoides marleyi*]; *Mimasea taeniosoma* Kamohara, 1936; *Thyrsitoides jordanus* Ajiad, Jafari & Mahasneh, 1987.

Rozšírenie: Indický oceán a západná časť Pacifiku od južného cípu Afriky, Madagaskaru a Červeného mora až po juhovýchodnú Austráliu, Nové Hebridy a južné Japonsko.

Motivácia vedeckého mena: dedikačné meno. Harold Walter Bell-Marley (1872/3 – 1945), hlavný rybársky funkcionár v Durban (Južná Afrika).

Národné mená: rus. *муромудец* al. *мурасея* [tirsitoides al. mima-seja], angl. *black snoek*, franc. *escolier gracile*, špan. *sierra grácil*, čín. 黑鰭蛇鯖 [chej čchi še čching (chej = čierny, čchi = plutva, še = had, čching = makrela)], jap. ナガタチカマス al. 長太刀鰯, al. 長太刀梭子魚 [naga-tači-kamasu (naga = dlhý, tači = meč, kamasu = barakuda)].

Slovenské druhové meno je motivované tmavým sfarbením druhu.

Rod: *Thyrsitops* Gill, 1862 – tyrzitops

Motivácia vedeckého mena: odvodené od rodového mena *Thyrsites* a gréc. *ὤψ* [ops] = oko, zrak, tvár.

Slovenské rodové meno je prevzaté a upravené vedecké meno.

***Thyrsitops lepidopoides* (Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832) – tyrzitops modrý**

Syn.: *Thyrsites lepidopoides* Cuvier in Cuvier & Valenciennes, 1832 [*Thyrsitops lepidopodes*].

Rozšírenie: po oboch stranách Južnej Ameriky, v Pacifiku pri pobreží Čile, v Atlantiku pri Brazílii, Uruguaji a Argentíne.

Motivácia vedeckého mena: gréc. λεπίς [lepis] = šupina; πούς [pous] = noha; -εῖδος [-eidos] = -ovitý (podobný).

Národné mená: čes. *pamakrela jihoaamerická*, rus. *мурсмонец* al. *белая змеевидная макрель* [tirsitops al. belaja zmejevidnaja makrel'], angl. *white snake mackerel*, franc. *escolier blanc*, špan. *escolar sierra*, čín. 白擬蛇鯖 [paj ni še čching (paj = biela, ni = pseudo-, še = had, čching = makrela)] al. 白杖魚 [paj čang jü (paj = biely, čang = palica, jü = ryba)].

Slovenské druhové meno je motivované tmavomodrým sfarbením.

Rod: *Tongaichthys* Nakamura & Fujii, 1983 – eskolar

Motivácia vedeckého mena: *Tonga* = súostrovie Tonga; gréc. ἰχθύς [ich-tys] = ryba.

Slovenské rodové meno je prevzaté zo španielčiny a pravopisne upravené.

***Tongaichthys robustus* Nakamura & Fujii, 1983 – eskolar tongský**

Rozšírenie: pri súostroví Tonga a Fidži. Jeden exemplár bol ulovený aj pri pobreží Queenslandu.

Motivácia vedeckého mena: lat. *robustus* = silný, mohutný.

Národné mená: rus. (красный) *тонгаихт* [(krasnyj) tongaicht], angl. *Tonga escolar*, franc. *escolier tonga*, nem. *Tonga-Escolar*, špan. *escolar de Tonga*, čín. 壯體湯加蛇鯖 [čuang tchi tchangf'ia še čching (čuang = silný, pevný, tchi = telo, tchangf'ia = Tonga, še = had, čching = makrela)].

Slovenské druhové meno je motivované geografickým rozšírením druhu.

Terminologická poznámka o pomenovaní výsledku univerbizácie

LENKA PALKOVÁ

Ktorýkoľvek bádateľ pri zhromažďovaní doteraz publikovaných informácií o univerbizácii v slovenskej jazykovede zistí, že názvoslovie súvisiace s týmto lexikálnym procesom nie je u rôznych autorov venujúcich sa tejto téme jednotné, čo môže v konečnom dôsledku spôsobovať ťažkosti, keďže rovnaký pojem (výsledok univerbizácie) sa v rôznych textoch označuje rozličným spôsobom. Jednotné a ustálené používanie termínov v odborných textoch v rámci vedného odboru je pritom dôležité pre bezproblémovú komunikáciu odborníkov. V tomto texte sa zameriame na problematiku označovania produktu, výsledku univerbizácie (napr. *základná škola – základka, žiacka knižka – žiacka, schránková firma – schránka, štátna poznávacia značka – ŠPZ*).

V otázke pomenovania produktu univerbizácie v slovenskej a českej lingvistike od začiatkov výskumov univerbizácie dosiaľ nevládne terminologická zhoda.¹ M. Helcl (1963, s. 34) termínom *univerbizácia* chápe okrem procesu nahradenia dvojslovného, resp. viacslovného pomenovania jednoslovným pomenovaním aj samotný produkt univerbizácie, univerbizované slovo. Takéto označenie výsledku univerbizácie sa však neujalo, pretože v súvislosti so začiatkom používania termínu *univerbizácia* na pomenovanie procesu pretvárania viacslovných pomenovaní na jednoslovné bola polysémia tohto nového termínu nežiaduca. Termín *univerbizácia* ako označenie

Táto štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0255/12 Komplexné spracovanie slovotvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny). Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0342-11.

¹ Pravda, treba upozorniť na to, že nie všetci autori sa v tu citovaných textoch zaoberajú problematikou univerbizácie ako takou, o univerbizácii a jej výsledku sa v týchto článkoch píše väčšinou len v rámci riešenia inej problematiky.

produktu zjednoslovňovania sme našli okrem M. Helcla (ibid.) len v jednom prípade (Slančová – Sokolová, 2011, s. 348).

V 70., 80. a 90. rokoch 20. storočia sa tieto špecifické lexémy označovali väčšinou viacslovné a u mnohých autorov nejednotne aj v rámci jedného textu, najčastejšie ako *univerbizované pomenovania* (porov. napr. Jedlička, 1978, s. 170; Bosák, 1987, s. 234; Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 464 a i.), *univerbizované výrazy* (porov. napr. Betáková, 1978, s. 62; Ondrejovič, 1988, s. 338; Liptáková, 1998, s. 32 a i.), *univerbizované slová* (porov. napr. Ivanová-Šalingová, 1980, s. 60; Martincová, 1983, s. 160; Bosák, 1987, s. 231 a i.), *univerbizované jednotky* (porov. napr. Bosák, 1987, s. 232; Kesselová, 1988, s. 96; Orgoňová, 1997, s. 158 a i.), *univerbizované názvy* (Majtán, 1971, s. 47 – 48; Masár, 1981, s. 74; Mlacek, 1981, s. 338 a i.), *univerbizačné/univerbizované štruktúry* (Bosák, 1984, s. 69; Klincková, 1996, s. 108; Pekarovičová, 2001, s. 234 a i.) a *univerbizované podoby (slov, názvov)* (Jacko, 1985, s. 255; Hegerová, 1987, s. 103; Kopina, 1991, s. 256 a i.).

Zriedkavejšie sa objavujú pomenovania ako *univerbizované útvary* (DSZ, 1989, s. 364), *univerbizované tvary* (Škapincová, 1990, s. 254), *univerbizované substantíva*, resp. *univerbizované verbá* (Furdík, 2008, s. 52), *univerbizované deriváty* (Jacko, 1992, s. 24), *univerbizované lexémy* (Ološtiak, 2006, s. 188), *univerbizované prostriedky* (Považaj, 1986, s. 233), *univerbálne vyjadrenia* (Kačala, 1990, s. 21) a iné.

Výnimočne sa na označenie produktov univerbizácie používa aj troj- a viacslovný názov, napr. *univerbizované lexikálne jednotky* (Bystrianska, 1999, s. 294), *pomenovania univerbizačného typu* (Orgoňová, 1997, s. 159), *univerbizovaný pendant/náprotivok viacslovného pomenovania/názvu* (Masár, 1988, s. 288) a *univerbizovaná forma pomenovania* (Krško, 1996, s. 138).

Spomenuté nejednotne používané viacslovné označenia (termíny) nepovažujeme za vhodné na jednej strane kvôli ich pestrosti a neustálenosti, na druhej strane kvôli samotnej viacslovnosti týchto štruktúr: nazdávame sa, že aj termín označujúci určitý pojem by mal v rámci možností korešpondovať s podstatou pojmu. Navyše, niektoré zo spomínaných označení falošne signalizujú, že produkt univerbizácie nie je samostatnou lexémou, ale akoby len jej variantom, jedným z jej tvarov (napr. *univerbizovaná podoba*, *univerbizovaný tvar*).

Od polovice 90. rokov 20. storočia sa postupne objavujú aj jednoslovné pomenovania týchto jednotiek, ktoré podľa našej mienky vhodnejšie vystihujú podstatu entít, ktoré majú pomenúvať: keďže odborný termín by mal mať okrem iných vlastností aj vlastnosť derivatívnosti, t. j. „má mať takú štruktúru, ktorá umožňuje tvoriť od neho predponami a príponami ďalšie názvy“ (Masár, 1991, s. 54), a vlastnosť krátkosti, ktorá by nevylučovala presnosť a jednoznačnosť termínu. Medzi doteraz používané jednoslovné pomenovania pre produkty univerbizácie patria termíny *univerbizmus* (porov. napr. Odaloš, 1996, s. 73; Kišová, 2010, s. 237; Pavlovič, 2012, s. 76; Sojda, 2011, s. 73), *univerbum* (porov. Straková, 1973, s. 55; Wachtarczyková, 1998, s. 289; Sidorenko, 1993), *univerbizát* (porov. Kolářová, 2011; Ološtiak – Ivanová – Genči, 2012) a *univerbát* (porov. Furdík, 2004, s. 67; Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 110; Ološtiak, 2011; Prošek, 2005; Avramova, 2013). Jediným jednoslovným označením produktu univerbizácie je slovo *univerbéma* (Klincková, 1996, s. 108).

Termíny *univerbéma* a *univerbum* sú v slovenských lingvistických textoch veľmi zriedkavé, *univerbizmus* je síce pomerne rozšírený, sufix *-izmus* sa však používa skôr pri tvorbe slov z transpozičných kategórií alebo na pomenovanie názvov hnutí, ideológií, smerov, sklonov atď. Naopak, sufix *-át* v dvojici termínov *univerbizát* a *univerbát* pomáha lepšie chápať takúto lexikálnu jednotku ako výsledok procesu univerbizácie. Jednoslovné terminologické označenie produktu univerbizácie so sufixom *-át* je zároveň analógiou s termínom *motivát* (označujúcim sekundárne pomenovanie v rámci slovotvornej motivácie), ktoré sa systémovo používa v rámci teórie lexikálnej motivácie (porov. Furdík, 2008; Ološtiak, 2011). V tejto koncepcii je produkt univerbizácie vlastne univerbizačným motivátom², takže už samotná slovotvorná štruktúra a slovotvorný význam termínu odhaľujú jeho slovníkový/lexikálny význam. Pomerne špecifický slovotvorný formant *-át* odkazuje na produkt, výsledok, rezultát; slovotvorný základ *univerb-* odkazuje na proces univerbizácie.

Redukovanie segmentov pri utvorení termínu *univerbát* (uni-**verb**-[iz:ác:i]-a/uni-**verb**-[iz:ov]-a:t' → uni-**verb**-át-ø³) naznačuje produktivitu re-

² V rámci teórie lexikálnej motivácie sa univerbizácia považuje za špecifický prejav lexikálnej motivácie – za tzv. syntaktickú demotiváciu.

³ Morfematicky rozsegmentované slová zapisujeme tak, ako sa zachytávajú v Slovníku koreňových morféme slovenčiny (2012): jednotlivé morfémy sú oddelené spojovníkom, submorfémy

dukčných a trunkačných⁴ procesov pri slovotvornej univerbizácii (porov. Palková, 2014), zároveň ide o ekonomickejší výraz ako termín *univerbízát*. Takto utvorené pomenovanie je analogické k ďalším deverbatívnym substantívam, v ktorých sa trunkuje segment *-iz-* (napr. **polem**-iz:ov-a:t' → **polem-ik-a**, **katech**-iz:ov-a:t' → **katech-éz-a** a i.).

Z týchto dôvodov sa v otázke označenia produktu univerbizácie prikláňa-me k termínu *univerbát*, ktorý je nielen motivovaný a motivačne priezračný (a preto má potenciál v odbornej lingvistickej terminológii pomerne bezproblémovo a jednotne fungovať), ale aj systémový (spomínali sme analógiu s termínom *motivát*), jazykovo explicitný a slovotvorne potentný/derivatívny. Termín *univerbát* je teda podľa nášho názoru najvhodnejším kandidátom na jednotné pomenúvanie produktu univerbizácie v slovenskej jazykovede.

LITERATÚRA

AVRAMOVA, Cvetanka: Univerbáty v lexikálnom systéme jazyka. In: Motivované slovo v lexi-kálnom systéme jazyka. Eds. K. Buzássyová – B. Chocholová. Bratislava: Veda 2013, s. 214 – 224.

BETÁKOVÁ, Valéria: Postgraduál a postgraduát. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 2, s. 62 – 63.

BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.

BOSÁK, Ján: O vymedzení univerbizácie. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 231 – 237.

BYSTRÍANSKA, Marta: Onomaziologické symetrie a asymetrie pri prekladoch právnych ter-minologických pomenovaní z francúzštiny do slovenčiny. In: Varia VIII. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 25. – 27. november 1998). Eds. M. Nábělková – E. Králik. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999, s. 289 – 295.

Encyklopédia jazykovedy. Hl. red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 515 s.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 96 s.

HEGEROVÁ, Katarína: Názvy miesta utvorené príponami. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 4, s. 102 – 108.

HELCL, Miloš: Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby. In: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 1, s. 29 – 37.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (DSZ). Bratislava: Veda 1989. 440 s.

dvojbodkou, koreňová morféma je označená tučným písmom, gramatická morféma kurzívou. Kvôli prehľadnosti sme pre potreby tohto článku hranatými zátvorkami oddelili segmenty, ktoré sa pri utvorení termínu *univerbát* redukujú.

⁴ O trunkačných procesoch pozri Ivanová, 2004.

IVANOVÁ, Martina: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: Slovensčina na začiatku 21. storočia. Ed. M. Imrichová. Prešov: PU FHPV 2004, s. 102 – 111.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: O slovách achilovka a becherovka. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 1, s. 60 – 61.

JACKO, Jozef: Neologizmy a okazionalizmy v súčasnej publicistike. In: Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 1, s. 19 – 25.

JACKO, Jozef: Taxisova priekopa – taxis – na taxise. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 4, s. 255 – 256.

JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha: Univerzita Karlova, 1978. 228 s.

KAČALA, Ján: Ústrojnosť slovenskej väzby *hrať na husliach*. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. 1, s. 17 – 25.

KESSELOVÁ, Jana: Lexikálne neologizmy v literatúre science-fiction. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 2, s. 93 – 99.

KIŠOVÁ, Jana: Lexikálne inovácie ako odraz kultúry etnika (III). In: Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov (Liptovská Osada – Škutovky 7. – 9. 11. 2007). Ed. V. Kováčová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v Bratislave, 2010, s. 230 – 238.

KLINCKOVÁ, Jana: Jazyková kreativita, komunikačná kompetencia a jazykový systém. In: Studia Academica Slovaca, 1996, roč. 25, s. 106 – 113.

KOLÁŘOVÁ, Ivana: Univerbizace. In: Kapitoly z české gramatiky. Ed. F. Štícha. Praha: Academia 2011, s. 273 – 410.

KOPINA, Ján: O nových prvkoch v slovnej zásobe. In: Kultúra slova, 1991, roč. 25, č. 7, s. 255 – 256.

KRŠKO, Jaromír: Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny. In: Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 3, s. 136 – 141.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 1, s. 30 – 38.

MAJTÁN, Milan: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. XXII, č. 1, s. 41 – 48.

MARTINCOVÁ, Olga: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983. 160 s.

MASÁR, Ivan: Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 3, s. 69 – 79.

MASÁR, Ivan: Primárky – primárne voľby. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 8, s. 288.

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.

MLACEK, Jozef: Z terminologických a štylistických otázok športových textov. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 10, s. 333 – 339.

ODALOŠ, Pavol: Sociolekt mladých ľudí v Banskej Bystrici. In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca 2. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 64 – 81.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – GENČI, Ján: Slovník viacсловných pomenování (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum). Koncepcia projektu. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 259 – 274.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: FF PU 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin: Obohacovanie lexikálnej zásoby z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: Varia XIV. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12.

2004). Ed. M. Olšiak. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre 2006, s. 184 – 189.

ONDREJOVIČ, Slavomír: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 6, s. 337 – 348.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 3, s. 150 – 160.

PALKOVÁ, Lenka: Sonda do sprievodných javov slovtvornej univerbizácie. In: Varia XXIII. Zborník plných príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Harmónia 20. – 22. 11. 2013; v tlači).

PAVLOVIČ, Jozef: Lexikológia slovenského jazyka. Kompendium náuky o slovnej zásobe. Trnava: PF TU 2012. 82 s. [cit. 2014-04-21]. Dostupné na internete: <<http://pdf.truni.sk/download?e-skripta/lexikologia.pdf>>.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: K didaktike odbornej komunikácie. In: Studia Academica Slovaca, 2001, roč. 30, s. 164 – 175.

POVAŽAJ, Matej: Vývin v štyľovej hodnote pomenovaní osôb z oblasti športu. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 7, s. 230 – 237.

PROŠEK, Martin: O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní miest na -ák. In: Naše reč, 2005, roč. 88, č. 2, s. 57 – 67.

SIDORENKO, Evgenij N.: K voprosu o motivacionnoj baze univerbov (na materiale slovackogo i ukrainskogo jazykov). In: Problemy razvitija i funkcionirovanija literaturnych jazykov. Ed. Lev N. Smirnov. Moskva: Institut slavjanovednija i balkanistiki RAN 1993, s. 110 – 124.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 341 – 357.

SOJDA, Sylwia: Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim. Katowice: Uniwersytet Śląski. Wydawnictwo Gnome 2011. 159 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos Slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 2, s. 99 – 126.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 3., upravené a doplnené vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2012. 690 s.

STRAKOVÁ, Vlasta: Substantivní derivace (v ruštině a češtině). Praha: Academia 1973. 132 s.

ŠKAPINCOVÁ, Alena: Neformál – neformáli. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 4, s. 254 – 255.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Spoločenské pozadie fungovania termínov *klikať*, *klikanie*. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 5, s. 284 – 290.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (51)

RUDOLF KRAJČOVIČ †

polhora, f., topon. apel. vyčlenená polovica hory, prenes. hora menších rozmerov, apel. zložené z čísl. *pol* polovica a apel. *hora* (tvorbou blízke napr. *polhárok* polovica hárika i menšia časť hárika, SSN II. 947, viac v heslách *hora, pol*) – *Polhora* 1580, *Polhora* 1773, *Pólhora* 1808, *Oravská Polhora* 1948, dnes *Oravská Polhora*, obv. Dolný Kubín; názov motivovaný rozčlenenou horou na polovicu, prípadne vyčlenenou časťou hory menších rozmerov; výklad má oporu v skutočnosti, že časť vysokohorského chotára (s n. v. 655 – 1725 m) je zalesnená a že v prírodnej rezervácii Babia hora sú pralesovité smrekové porasty (VSO II. 351); k hist. názvu *Polhora* novšie pribudol orientačný prívlastok *Oravská* a zložený názov *Oravská Polhora* sa zaužíval.

Obec *Pohronská Polhora*, obv. Banská Bystrica (s dokl. z r. 1786 *Polhora*, *Pohronská Polhora* z r. 1948) vznikla prisídlením obyvateľov z Oravy v 18. stor., ktorí mali pracovať v založenej vysokej peci (VSO II. 414), vzhľadom na to nemožno vylúčiť, že s touto skutočnosťou súvisí aj vznik názvu obce prisídlených oravských obyvateľov v podobe *Polhora* s orientač. prívl. *Pohronská*.

polichen, -na, -no, hist. men. adj. miesto v blízkosti málo výnosnej plochy, s nízkou úrodou, adj. od koreňa *-lich-* v slove *lichý* vo význame „prázdny, nekvalitný“ s predponou *po-* s významom „pri, v blízkosti“ a príponou men. adj. *-en, -na, -no*, v sloven. *lichý* má význam „prázdny“, v náreč. *lichý* má význam „nie dobrý, nekvalitný“, adj. doložené v 16. stor. iba v prímene *Lichý* utvorenom od *lichý* vo význame „(o človeku) zlý, chamtivý“, HSSJ II. 220 (v stčest. adj. *lichý* má aj význam „niečoho zbavený, prázdny“, poľ. *lichy* zlý, biedny, k názvu morav. názov *Polichno*, MJMS II 178, poľ. názov

Polichno, Koz. Bad. II. 177 atď.) – *Polyhna* 1467, *Polichna* 1773, *Polichna* 1808, *Polichno* 1863, *Polichno* 1920, dnes *Polichno*, obv. Lučenec; názov motivovaný priestorom v horskom chotári (s n. v. 480 – 817 m) poľnohospodársky málo výnosnom, prípadne názov mohli motivovať neobrábané, prázdne plochy v chotári a pod.; výklad potvrdzuje odborné hodnotenie chotára ako poľnohospodársky málo výnosného (VSO II. 417), napokon reálnosť výkladu potvrdzujú aj chotáre susedných obcí Tuhár a Praha, ktoré sa odborne hodnotia ako chotáre poľnohospodársky málo výnosné (viac v heslách *praha*, *tuhár*, *tuhý*); podľa hist. dokl. v stredoveku mohol mať názov obce podobu v tvare men. adj. fem. *Polichna* (porov. záznam z r. 1467 *Polyhna*, novšie z r. 1773 *Polichna*), no neskôr názov obce nadobudol podobu v tvare men. adj. neut. *Polichno*, ktorý sa zaužíval.

polina, f., topon. apel. niečo rozdelené na polovicu, na dve časti, od koreňa *pol-* (v slove *poliť* deliť na polovicu) príponou priestoru *-ina* (ako v slovách *dolina*, *úžina*), v sloven. blízke sloveso *poliť*, najbližšie slovo *polovina* vo význame „polovica“, podobne v náreč., apel. *polovina* doložené iba vo význame „zmiešanina dvoch druhov obilia“ v 16. stor., HSSJ IV. 57 (čes. *polovina* polovica, poľ. blízke *poława* polovica, srb., chorv. *polovina* polovica atď.); p. heslo *poliť*. – *Polanfolua* 1325, *Polanfalwa* 1427, *Polyna* 1773, *Polina*, *Polinow*, *Dolina* 1808, *Polina*, *Polinov* 1920, *Polina* 1927, dnes *Polina*, obv. Revúca; názov motivovaný vznikom obce s chotárom oddeleným od chotára jednej z najbližších obcí; výklad má oporu v údají z dejín obce, že obec vznikla oddelením od susednej obce Skereš v 14. stor. (VSO II. 417); novšie vznikli paralelné názvy *Polinov*, *Polina*, prípad. *Dolina* 1808, z ktorých sa ustálil hist. názov *Polina*.

Paralelný názov obce *Dolina* (1808) je zrejme názov úradný, ktorý vznikol prekladom maďar. hist. názvu obce *Alsófalú* (s dokl. *Alsofalú* 1434) vo voľnom preklade dedina, obec ležiaca nižšie, dolu, prípad. v doline; názov sa v sloven. prostredí nezaužíval.

poliť, verb. rozdeľovať, deliť na polovice; p. heslo *polina*.

polom, m. polámaný, zničený les živelnou pohromou, víchricou, od koreňa *lom-* (v slovách *lomiť*, *lámať*) predponou *po-* vo význame „dokončenie činnosti, deja pri lámaní lesa a pod.“, v sloven. *polom*, v náreč. i *poloma*, apel. v tvare *poloma* doložené v 16. stor., apel. *polom* v 17. stor., HSSJ IV. 54, (v stčest. blízke verb. *polomiti* zlomiť, poľ. *lom*, k názvu morav. názov

Polom, známy aj morav. názov *Polomí* od slova *polomí* miesto polámaného lesa, MJMS II. 281 atď.); p. heslo *lom*. – *Polon* 1413, *Polom* 1773, *Polom*, *Poloma* 1808, *Polom* 1920, dnes obec *Polom* je časťou susednej obce Hnúšťa; názov motivovaný zničeným lesom polámaným víchricou, dnes územie okolo obce je odlesnené, čo zvyšuje reálnosť výkladu, zvyšná časť vysokohorského chotára (s n. v. 700 – 1117 m) je zalesnená (VSO II. 417); pôvodný názov *Polom* aj ako časť susednej obce sa zachoval.

poloma, f. polámaný les živelnou pohromou, víchricou, apel. je známe v sloven. náreč., doložené je v 16. stor., HSSJ IV. 54; p. heslá *lom*, *lomiť*, *polom*. – *Polomka* 1556, *Polom* 1563, *Velyka Polon* 1580, *Welka Poloma* 1773, *Velká Poloma* 1808, *Velká Poloma* 1920, *Poloma* 1927, dnes je obec časťou obce *Gemerská Poloma*, obv. Rožňava. – *Also Wezweres* 1470, *Mala Poloma* 1773, *Malá Poloma* 1808, *Malá Poloma* 1920, obec vznikla v 14. stor. oddelením od obce *Velká Poloma*; najstarší názov obce je v maďar. v prepise *Vészverés* (*Wezweres* 1470), vo voľnom preklade veľká skaza, pohroma, s orientačným prívlastkom *Alsó*, t. j. *Dolná*; v r. 1958 sa obce *Malá Poloma* a *Velká Poloma* zlúčili do jednej obce s názvom *Gemerská Poloma*, obv. Rožňava. – *Polom* 1330, *Polon* 1427, *Poloma* 1773, *Poloma*, *Polom* 1808, *Poloma*, *Polom* 1920, *Poloma* 1927, dnes *Poloma*, obv. Prešov; názvy uvedené v hesle sú motivované lesom polámaným živelnou pohromou v blízkosti založenej obce; názvy *Poloma* a *Gemerská Poloma* sa zaužívali.

polomka, f., zdrob. apel. zničený, polámaný les v menšom rozsahu, apel. od *polom* zdrob. príponou *-ka*, ktorou mohol byť utvorený pôvodný názov založenej menšej osady; p. heslo *polom*. – *Polunka* 1551, *Pollunka alias Zeer*, *Sgeer alias Polunka* 1573, *Polonka* 1773, *Polomka* 1808, *Polomka*, *Polonka* 1920, *Polomka* 1927, dnes *Polomka*, obv. Brezno; názov motivovaný zničeným, polámaným lesom živelnou pohromou, prípadne ide o názov menšej osady založenej pri polámanom lese, ktorý osadníci vyrúbali a kľčovisko vypálili, svedectvo o tom podávajú nové paralelné názvy obce v prepise *Žár* (*Zeer* 1573), *Žďár* (*Sgeer* 1573), t. j. plochy kľčovísk vypálené a následne obrábané; hist. názov v zdrob. forme *Polanka* sa ustálil už v stredoveku.

polt, m., **pôlt**, m. dnes časť tela, obyčajne boku zvierat a zbaveného života, hlavne ošípanej, prenesene v toponymii vo význame „vymedzené územie rozdelené na časti prírodnými javmi, dolinou, vodným tokom, prípad. hraničnými medzami a pod.“, v sloven. *polt* i *pôlt*, v náreč. i *polta*, apel. *polt*

i *pôlt* doložené v 17. stor., HSSJ IV. 263 (čes. *polt*, poľ. *poleć*, rus. *pólot'*, *polt'* atď.); p. heslá *poltár*, *poltiť*.

poltár, m., topon. apel. územie rozdelené vodným tokom, hlbokou dolinou, hustým lesom a pod., od koreňa *polt-* (v slove *poltiť* deliť na dve časti, na dve polovice) príponou *-ar*, *-ár* s hist. významom „miesto, časť niečoho“ (ako dnes v slove *konár*), tvorbou blízke sloven. názvy *Ilmár*, *Tuhár* (porov. aj srb. názov *Lipár*, Skok IV. 785); viac v heslách *polt*, *poltiť*. – *Nagpolthar*, *Felsupolthar*, *Kyspoltar*, *Varalyapolthar* 1409, *Polthar* 1439, *Polthar* 1773, *Poltár* 1863, dnes *Poltár*, obv. Lučenec; sloven. hist. názov *Poltár* motivovaný povrchom územia v okolí založenej obce rozčleneným dolinami, potokmi; výklad potvrdzuje ráz chotára (s n. v. 215 – 380 m), jeho členenie najmä dolinami a potokmi nazývanými *Uhorniansky potok*, *Poltarica* a riekou *Ipeľ* (VSO II. 419); v stredoveku na zemepisne blízkom území bolo viac názvov v pôvodnom sloven. tvare *Poltár*, no s maďar. orientačnými prívlastkami *Nagy-*, *Felső-*, *Kis-* a *Varalya* (v preklade *Veľký*, *Horný*, *Malý* *Poltár* a *Poltár* v blízkosti hradu), v 16. stor. boli už len dve obce nazývané *Poltár* s orientačným prívlastkom podľa polohy *Horný* *Poltár* a *Dolný* *Poltár* (cit. VSO II.), ktoré neskôr splynuli a názov novej obce *Poltár* bez prívlastku sa zaužíval.

poltiť, verb. deliť celok niečoho na polovice, prípad. na časti a pod., tak dnes v sloven. (čes. *poltiti*, *rozpoltiti*, poľ. *rozpoltować* deliť na dvojce atď.); p. heslá *polt*, *poltár*.

poluvsie, n., topon. apel. na polovicu rozdelená menšia usadlosť spolu s priestorom okolo nej, apel. zložené z *polu-* vo význame „niečo delené, rozpoltené“ a *-vsie* (od slova *ves* vo význame „osada obývaná rodinou alebo veľkorodinou“) s príponou priestoru *-ie* (ako v slovách *územie*, *údolie*), v sloven. tvorbou blízke *poludnie* deň rozdelený napoly, prípad. stred dňa (v sčest. tvorbou blízke *poluletie* pol roka, polročné obdobie, k názvu morav. názov *Polouvsí*, MJMS II. 281, poľ. názvy *Pólwsie*, *Pólwiosek*, Koz. Bad. II. 180 n atď.); p. heslá *pol*, *ves*. – *Polwsy* 1483, *Poluwsy* 1508, *Poluwsia* 1598, *Polusye* 1773, *Poluwsjé* 1808, *Polusie* 1920, *Poluvsie* 1927, dnes *Poluvsie*, obv. Žilina; obec sa v r. 1971 zlúčila so susednou obcou Stránske a v r. 1980 sa stala časťou mesta Rajecké Teplice; názov motivovaný polohou obce založenej pri sútoku Stránskeho potoka a potoka Rajčianky, ktorý členil blízke okolie v čase založenia obce a jej raného rozvoja, pričom nemožno vylúčiť,

že členenie obce a jej chotára na dve časti mohlo súvisieť s rodinným členením majetku alebo s kúpou podľa dohody (porov. výklad morav. názvu v cit. diele MJMS II.); názov v pôvodnej podobe *Poluvsie* sa dnes ako názov mestskej časti zaužíval.

ponik, m., hist. apel. vodný tok vnikajúci pod povrch zeme, presakovanie vody do vápencového povrchu územia s tvorbou krasových útvarov, v sloven. náreč. je známe apel. *ponik* vo význame „trativod“ (uvádza Kál. 499), v sloven. tvorbou blízke apel. *únik* strácanie sa, unikanie (v češt. významom najbližšie *ponikava* tok vtekajúci do zeme, Mch. 399, v poľšt. *ponik*, *ponikwa* tok vody vtekajúci pod povrch zeme, aby následne zo zeme vystrekol, Brück. 363, slovin. *ponikva*, srb., chorv. *ponikva* miesto, kde sa voda vnára do zeme, Skok II. 217, k názvu morav. názov *Ponikev*, MJMS II. 283); p. heslo *ponikať*. – *Ponik* 1282, *Ponyk* 1284, *Ponyk libera* 1424, *Pojnik* 1773, *Pónik* 1888, *Poniky* 1920, dnes *Poniky*, obv. Banská Bystrica; názov motivovaný v minulosti strácaním sa minerálnej vody voľne vytekajúcej z prameňov kyselky (porov. lat. prípisok *libera* od *liber* voľný v zázname z r. 1424 *Ponyk libera*); oporou výkladu sú dva pramene kyselky, ktoré sa dnes nachádzajú v chotári obce *Poniky* (VSO II. 421), napokon motiváciou vzniku názvu mohlo byť strácanie sa dažďovej vody v časti chotára vo vrstve vápenca skrasovateného vodou (cit. VSO II.); názov sa ustálil v tvare pl. *Poniky*.

ponikať, hist. verb. strácať sa, prestávať v činnosti a pod., v sloven. najbližšie slovo *unikat'* vo význame „strácať sa, miznúť“, podobne v náreč. (verb. známe v stčšt. *ponikati* zanikať, prestávať, srb., chorv. *poniknuti* dolu klesajúci, byť naklonený, Skok II. 517); p. heslo *ponik*.

poprad, m., hist. apel. vodný tok smerujúci nadol miestami kamenistým korytom, apel. od hist. apel. *prad* (z psl. *prędъ*, známe v stslovien. sloveso *вспрєнѣти* z psl. *вспрєднѣти*, zachované v slovin. *opresti* smerovať dolu, padať, etymológia apel. *pręd* sa spája s psl. apel. *prędъ*, čiže s apelatívami so striedaním psl. nosoviek *ę* : *e* (k tomu Skok III. 33, Vas. III. 394), v sloven. z psl. *prędъ* je zachované apel. *prúd* rýchlo valiaci sa vodný tok, rýchly pohyb a pod., hist. apel. *poprad* s predponou *po-* vo význame „niečo smerujúce nadol“ (ako v slovách *pohyb*, *potok*); p. heslo *prad*. – *Poprad* 1256, *Villa Theutonicalis* 1268, *Popprat* 1300, *Teutschendorff* 1328, *Popradzaza* 1346, *Deutschendorf* 1786, *Poprád* 1863, *Poprad* 1920, dnes *Poprad*, okresné mesto; názov pôvodnej usadlosti podľa názvu rieky *Poprad*, ktorá dnes

mestom a jeho okolím preteká (p. hist. dokl. *Poprad*, *Poprat* 1209, *fluvium Poprad* 1244, p. Šm. Vd. 445); názov rieky zrejme motivovaný bystrým, miestami prudkým tokom rieky horským chotárom (s n. v. 670 – 943 m); pôvodná usadlosť vznikla v časti Popradskej kotliny na riečnych uloženinách zo záplav rieky Poprad alebo naviatych vetrami (VSO II. 421), to zvyšuje reálnosť výkladu názvu rieky; k obci sa v 13. stor. prisídlili obyvatelia nem. pôvodu (porov. záznam z r. 1328 *Teutschendorff* v prepise *Deutschendorf*), obec sa stala mestečkom, v 16. stor. sa na okolí ťažila medená ruda, mestečko sa stalo mestom a v 18. stor. získalo trhové právo (k dejinám mesta podrobne VSO II. 422 n); v sloven. prostredí sa už v stredoveku ustálil názov v dnešnej podobe *Poprad*.

Názov rieky sa novšie vykladá z hist. apel. *paprat'*, dnes v sloven. *paprad'* nekvitnúca rastlina s veľkými listami, *Dryopteris* (tak Var. SNRS 178), k tomuto výkladu už skôr sa uviedli námietky (p. Šm. Vd. 446, tu sa názov rieky Poprad pokladá za predslovanský a nejasný); v hesle sa dáva prednosť výkladu z psl. apel. *prędъ*, etym. blízke apel. *prędъ* rýchly prúd vodného toku (ku vzťahu psl. apel. *prędъ*, *prędъ* p. Mch. 485 n), spád vodného toku, z psl. *prędъ* náležite *präd*, z neho *prad*, v názve s predponou *po-* vo význame „niečo smerujúce dolu“, tu o zrýchlenom vodnom toku.

poproč, m., **podproč**, m., topon. apel. niečo, čo sa nachádza na vzdialenom mieste v nižšej polohe, apel. zložené z kmeňa *-proč* „niečo vzdialené“ a predpony *po-* označujúcej oblasť, okolie (ako v slovách *pomedzie*, *Považie*), *pod-* v nižšej polohe; v sloven. dnes blízke adverb. *preč* (stčes. *preč*, *pryč*, čes. *pryč*, pol. *oprócz* okrem, pri, náreč. *proč* preč, vonku, vzdialene, Skok III. 48, strus. *proč* von, na stranu, Vas. III. 386); p. heslo *proč*. – *Pothproch* 1408, *Podprocz* 1590, *Podproč* 1808, *Poproč* 1920, dnes *Poproč*, obv. Košice, p. heslo *proč*. – *Felseő Poproc*, *Also Poproc* 1413, *Podproch* 1450, *Poproc* 1773, *Poproč* 1808, *Poproč* 1920, dnes *Poproč*, obv. Rimavská Sobota, p. heslo *proč*; názvy motivované nižšou polohou založených obcí vzdialených od cesty, od iných usadlostí a pod.; výklad názvu v obv. Košice má oporu, že obec vznikla vo vysokohorskom teréne (s n. v. 305 – 1129 m) na ľavej strane rieky Bodvy, čiže v horskom nížinnom okolí; výklad názvu v obv. Rimavská Sobota potvrdzuje skutočnosť, že obec vznikla v horskom teréne (s n. v. 525 – 570 m) v nížinnej polohe medzi prítokmi Blhu (VSO II. 425 n); z hist. názvov *Poproč*, *Podproč* v oboch prípadoch sa ustálil názov *Poproč*.

Nemožno vylúčiť, že hist. záznamy *Poproč* mohli vzniknúť pričinením pisára skrátením zoskupenia konsonantov *-dpr-* na *-pr-*; v hesle sa názvy *Poproč*, *Podproč* pokladajú za paralelné, no možno ich ďalej skúmať.

popud, m. podnet, pohnútka k činnosti, v sloven. *popud* pohnútka k niečomu, doložené je iba apel. *popudenie* vo význame „pobúrenie, hnev“ v 18. stor. a adj. *popudený* vo význame „podráždený, podpichnutý“ v 18. stor., HSSJ IV. 112 (v stčest. blízke sloveso *popúžeti* poburovať, ponúkať, adj. *popudný* vznetlivý, poburujúci, poľ. *popęd* podnet, *popędliwy* popudlivý atď., p. heslá *popudina*, *popudiť*.

popudina, f., topon. apel. miesto, kde obyvateľov obce niečo popudilo k hnevu, k neznášanlivosti, od koreňa *popud-* v slovese *popudiť* vo význame „vyvolať nenávisť, hnev“ (viac v hesle *popudiť*) príponou priestoru *-ina* (ako v slovách *dolina*, *rovina*), prípad. familiárnou príponou *-ina* ako v slovách *rodina*, *dedina*); p. heslá *popud*, *popudiť*. – *Popudyn* 1392, *Popudiny* 1489, *Popudiny* 1773, *Popudin* 1808, *Popudin*, *Popudiny* 1920, *Popudiny* 1927, dnes *Popudinské Močidl'any*, obv. Skalica, po zlúčení obcí *Popudiny* a *Močidl'any*; názov obce *Popudiny* motivovaný hnevom pôvodných obyvateľov obce, k čomu zrejme dalo podnet uberanie z ich chotára pre prisídlených osadníkov cudzieho pôvodu; výklad potvrdzujú hist. názvy susedných obcí, napr. najstarší záznam susednej obce *Prietržka* z r. 1392 má podoby *Nemetpreters*, *Chehpreters*, t. j. v preklade *Nemecká Prietrž* a *Česká Prietrž*, čiže k obci *Prietrž* (dnes *Prietržka*) sa v stredoveku prisídlili obyvatelia nemeckého a českého pôvodu; z hist. názvov *Popudin* a *Popudiny* ustálil sa už v stredoveku názov *Popudiny*.

poráč, m., topon. apel. kde sa vykonávala ťažká práca, rozbíjanie, drvenie tvrdého materiálu a pod., od koreňa *por-* v slovese *porat'* niečo spracúvať (viac v hesle *porat'*) topon. príponou *-áč* (v názvoch *Naháč*, *Roháč*). – *Veresheng* 1374, *Vereshegy* 1382, *Verezheg alias Rotenberg* 1471, *Porach* 1474, *Poracz* 1773, *Poráč* 1808, *Poráč* 1920, dnes *Poráč*, obv. Spišská Nová Ves; názov motivovaný ťažkou prácou, rozbíjaním, drvením materiálu vyťaženého z baní; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že obec vznikla ako banícka osada a že v 18. stor. bola pri nej výnosná medená baňa (VSO II. 426), no starší maďar. a nem. záznam z r. 1471 *Verezheg alias Rotenberg* v prepise *Vöröshegy alias Rotenberg*, v preklade *Červený Vrch*, t. j. vrch, kde sa ťaží meď (porov. maďar. apel. *vörösréz* červená meď), naznačuje, že

meď sa pri obci Poráč ťažila už pred 18. stor.; v sloven. prostredí sa názov v pôvodnej podobe *Poráč* ustálil už v stredoveku.

porat', hist. verb. pracovať s námahou, ručne údermi roztlákať, drviť tvrdý materiál a tým pripravovať na ďalšie jeho spracovanie, od psl. koreňa *por-* v *porti*, *porjo* slovesnou príponou *-at'*, v sloven. z psl. *porti* po hist. prešmyknutí na *prat'* dnes vo význame „biť, tlčiť, udierať“, SSJ III. 426 (podobne v stčest. *práti* „tlčiť, biť“, MSČS 360, v poľšt. *próć*, *porzę*, rus. *porot'*, *porju* biť, drať, najbližšie srb., chorv. *poriti* porušovať, rozsekávať, Skok III. 11); p. heslo *poráč*.

LITERATÚRA

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Koz. Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanislav: Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: nakladom Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

MJMS I. – II. – HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. – II. Praha: Academia 1970 – 1980.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.

Ond. PNSN – ONDRUŠ, Šimon: Poprad. In: Príloha Nového slova Nedeľa, 1986, roč. 28, č. 20, s. 16.

SKOK I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSN I. – II. – Slovník slovenských nárečí. I. – II. (A – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

Šm. Vd. – ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932.

Var. SNRS – VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. [Príspevok k etnogenéze Slovákov] Veda 1990.

Vas. I. – IV. – VASMER, Maks: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. I. – IV. Pripravil O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo PROGRESS 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

SKRATKY

adj. – adjektívum; adverb. – adverbium; apel. – apelatívum; a pod. – a podobne; atď. – a tak ďalej; cit. – citovaný; čes. – český, český jazyk; češt. – čeština; čísl. – číslówka; dokl. – doklad; etym. – etymologický; f., fem. – femininum; hist. – historický; chorv. – chorvátsky, chorvátsky jazyk, chorváččina; lat. – latinský; m – meter; m. – maskulínium; maďar. – maďarský, maďarský

jazyk; men. adj. – menné adjektívum; morav. – moravský; n – nasleduje; n., neut. – neutrum; n. v. – nadmorská výška; napr. – napríklad; náreč. – nárečie, nárečový; nem. – nemecký; obv. – obvod; orientač. – orientačný; p. – pozri; paral. – paralelný; pl. – plurál; poľ. – poľský, poľský jazyk; poľšt. – poľština; porov. – porovnaj; prípad. – prípadne; prívl. – prívlastok; psl. – praslovanský, praslovanský jazyk, praslovančina; r. – rok, v roku; rus. – ruský jazyk; sloven. – slovenský, slovenčina; slovin. – slovinský, slovinský jazyk, slovinčina; srb. – srbský, srbský jazyk, srbčina; stčes. – staročeský; stčešt. – stará čeština; stor. – storočie; stsloven. – staroslovenčina; strus. – staroruský jazyk; t. j. – to jest; topon. – toponymický; topon. apel. – apelatívum vyskytujúce sa len v názve osobitnou formou; verb. – verbum; zdrop. – zdobený, zdobenina; zdrop. príp. – zdobňovacia prípona

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Na víťazstvo vojny pár koní, voz, 200-tisíc dám...

KATARÍNA BALLEKOVÁ

... lebo vojna nie je prd, je to fajnový kšeft. Takto priam sarkasticky zhodnotili „skutočný“ význam akejkolvek vojny v ľudských dejinách Liptáci, ktorí sa stali účastníkmi 1. svetovej vojny vo filmovom spracovaní Jarošovej Tisícročnej včely. S výsmechom odhalili krutú pravdu o tom, že rozohraté vojenské bitky a boje nie sú nijakou zanedbateľnou maličkosťou. Lenže tým *hlaváčom* (Smolenice, o. Trnava), čelným predstaviteľom a štátnikom, ktorí ich rozpútali, prinášajú veľké zisky a vynášajú, nehľadiac na stratené ľudské životy a zničené kraje, kultúrne hodnoty, pošliapané morálne princípy. Nezabúdame ani po rokoch – s odstupom pripomínanej storočnice od vypuknutia 1. sv. vojny a 70 rokov po skončení 2. sv. vojny – na veľké vojny 20. storočia, ktorých peklo zasiahlo naše kraje, pohltilo nesčítané množstvo ľudí. Keď *vojna vibuhla* (Pongrácovce, o. Levoča), *svetová válka vipukla* (Bzince pod Javorinou), *štrnásťon vipukla vojna* (Návojojvce, o. Topoľčany), *prišla rakúsko-uherská vojna* (Smolenice), *kot sa vojna f štrnásťon začala* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň), *prvá vojna* (Myjava), *svetová vojna* (Poriadie, o. Myjava), *prvá svetová vojna* (Dol. Mariková, o. Pov. Bystrica), *vojna perša svetova* (Krivany, o. Sabinov), keď *zúrila válečná doba* (Hor. Mariková, o. Pov. Bystrica), anonymní, a predsa blízki vojaci, *válečníci* (Ďurčiná, o. Žilina) ocitli sa *f prvom ohni* (Malé Krškany, o. Levice) a tam *náz odemreli*, teda napr. v Trenčianskej zanechali po sebe deti siroty a s nimi ďalšie generácie, iní z Ďurčinej sa vracali z *válki poškodení* ako vojnoví invalidi, *zoz zajatí v Ruskej* (Veľký Bánhedeš, Maďarsko), z vojnového *zajacia* (Podmanín, o. Pov. Bystrica), ako bývalí zajatci „*plenni*“ (toto označenie si osvojili a prebrali z ruštiny v ruských zajateckých táboroch), keď už dávno sa tzv. veľká vojna (1914 – 1918) skončila.

Príspevok je výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0105/14 Slovník slovenských nárečí.

Vojna zasiahla nielen do ľudských životov, ale priniesla i nové politické a ekonomické rozdelenie sveta, pri konštituovaní nových štátnych útvarov vystúpili do popredia národné princípy štátotvorných spoločenstiev. Vojna zanechala nezmazateľnú stopu v duchovnej stagnácii či rozvoji európskeho, resp. svetového spoločenstva, rovnako vtlačila pečať doby aj do jej jazykového obrazu. Na tomto mieste sa sústreďíme na slovotvorné hniezdo vytvorené zo slovného základu *vojna*.

Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968) vo svojom piatom zväzku zachytáva heslo **vojna** vo viacerých významoch: 1. ozbrojený boj medzi územnými celkami (štátmi) alebo medzi spoločenskými skupinami vnútri štátu; znak hovorovosti nesie 2. význam: základná vojenská služba, vojenčina; v prenesenom, 3. význame sa používa lexéma *vojna* na označenie neozbrojeného boja, zápasu, bitky, resp. sporu, hádky, škriepky. Takmer totožnú viacvýznamovú štruktúru lexémy vojna opisuje Krátky slovník slovenského jazyka (2003, 4. vyd.). Kartotéka Slovníka slovenských nárečí budovaná v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV je veľmi bohatá na tradičné lístkové záznamy odhaľujúce a dokumentujúce areálové rozšírenie jednotlivých významov skúmanej lexémy, ale aj jej bohatých slovotvorných odvodenín. Celoslovenský výskyt lexémy *vojna* vo význame ozbrojeného boja dokladajú farbisté nárečové výpovede: *Teras tota vojna – naj Bu_chraň!* (Sobrance); *Ces tú predešlú vojnu ňedostali zme aňi kúpid' na seba, žebi zme sa boli mohli zaod'iat', tak s toho zme si farbeli aj na šaťi* (Bzenica, o. N. Baňa); *Otec mi padli vo vojne a mat mi pred rokom umrúli* (Roštár, o. Rožňava); *Kot sa vojna fštrnácton začala, ja som už bou dobrej voják. Tam zme boli s pädadvaciateho regimentu lučenskiho edom batal'ijom* (Veľký Lom); *Ešče pred druhu vojnu toto dzvihaňe za paropkoh a ten šumni zvik še trimal, aľe po vojňe pomali še zohabial* (Rozhanovce, o. Košice); *Len kebi ňebola vojna, šak bi sa to voláko šetko prekonalo!* (Lapáš, o. Nitra). Hrôzu vojny znásobovalo ešte aj jej zveličené, štylisticky podfarbené femininum: *Už ve meno boží, len kebi tá vojnisko nebola!* (Slovenský Grob, o. Modra). Celoslovenskému rozšíreniu slova *vojna* konkuruje miestami v západoslovenských nárečiach bohemizmus *válka*, v hláskovom variante *vál'ka* (aj so slovotvornými odvodeninami): *Tag na Ducha nažebral teho chl'eba – to bulo po svetovej vál'ce – a ja som išvol do pol'a g zemkom* (Turie, o. Žilina).

*Lapali ma na vojničku v kostole,
dávali mi karabíny, pištole.*

Obdobie základnej vojenskej služby sa označuje miestami v západoslovenských a stredoslovenských nárečiach lexémou *vojna*: *Začau bi vám to vipráviat o mojém živoce na vojne* (Koválov, o. Senica); *Ke_cá nán Kača narodzila, fiedi už Juro ból na vojne* (Bošáca, o. Trenčín); *No teras tej druhej vojne, mala som akorá_cina takiho, čo slúžiu vojnu, už bi bou mau príť, no ale sa dau medzi partizánou, no taďe bistrickima horáma bojuvau, jeho zajali Ňenci a odvliekli ho do Ňemecka. A ta_mi aj zahinuu* (Bzenica, o. N. Baňa); *Aľe potom sa kceu žeňiť, nuž museu iz_na vojnu* (Detva, o. Zvolen); *O_cseptembra id'em na vojnu, buďem ucháň* (Návojovce, o. Topoľčany); *Po skončeňi visokěj školi idú už le_na rog na vojnu* (Lapáš).

Prezenčná vojenská služba sa v nárečiach označuje aj rozšírenejšou domácou lexémou *vojenčina* (*vojančina*, *vojenšina*): *Jeden richtár mau v d'e-d'iňe védz dobrích, urastěni_chlapou a premišlau, ako bi ih muohou oslobod'id' od vojenčini* (Pucov, o. Dol. Kubín); *Kec con došěl z vojenčini, chrípka v dzedzine panuvala* (Smolenice); *Došeu od vojančini jeden na urláb* (Jablonové, o. Malacky); *Múj muš biu dojítí z vojančini* (Vieska, o. Skalica); *Dokát nemáš vojančinu za sebu, nežeň sa, to ti já povidám ze skúseností, do vojančini sa nežeň!* (Skalica); *Len nedávno ešče chojela s Marošom, a kej odešiel na vojančinu, začala sa frajerčic s Petrom* (Tŕstie, o. Pov. Bystrica); *Zaki sa vrátel z vojančiňi, žena sa mu zľahla* (Čičmany, o. Žilina); *Doviezou ho pán, čo ho vireklamoval z vojančini* (Semerovo, o. N. Zámky); *To či buľa planá vojenšina za vojni!* (Kameňany, o. Revúca), ale aj ojedinelým prevzatým lexikálnym tvarom *vojenščizna*: *Sin budze mal dvacedzdva roki a pred vojenščiznu še ožeňil* (Záhradné, o. Prešov).

Na označenie sporu, zvady, hádky sa používa prenesene lexéma *vojna*: *A už aj bola vojna, ke_cfela volačo inádz jag ón* (Lapáš), alebo lexicalizované spojenie *spraviť s niekým vojnu*: ... *že abi otec poslau teho, co tu biu, lebo že ináč s ňím spravi vojnu* (Jablonové), *robiť s niekým vojnu*: *Aľe svokrička za to se mnou vojnu robili* (Detva). Takéto názorové nedorozumenie, často vyúsťujúce aj do rukolapnej potýčky, spracúva Synonymický slovník slovenčiny (2004) v synonymickom rade ako *zrážka, búrka, spor, incident, scéna, kontroverzia, konflikt, priek, výstup, nedorozumenie, škriepka, vada, vadenica, nesvár ap.*

Metaforicky vytvorený viaclovný výraz *na vojnu še bavic* (Jenkovce, o. Sobrance) označuje detskú hru medzi viacerými účastníkmi, obyčajne na voľnom priestranstve.

Lexikalizovaným spojením *vojna na pčolniku* sa pomenúva vo včelárstve zápas domácich včiel so zlodejským včelstvom pri tzv. rabovke: *To še stalo vecej, že za rabofki bula silna bitka, vojna na pčolniku* (Hnilec, o. Spiš. N. Ves).

Lexému *vojna* máme doloženú aj v Databáze priezvisk na Slovensku (podľa Ďurčo a kol., 1998) ako rodinné priezvisko *Vojna* (23-krát v r. 1995), prechýlenú podobu *Vojnová* (26-krát) s najčastejším výskytom na východnom Slovensku v okolí Michaloviec a Košíc.

Medzi slovesami je popri lexéme *bojovať* „zúčastňovať sa na vojnovom konflikte, na boji“ rozšírená východoslovenská nárečová podoba *vojovac*: *Ocec išol vojovac* (Drienovská Nová Ves, o. Prešov); *Čechi z Maďarami vojovali* (Fintice, o. Prešov); v expresívnom význame znamená b) šantiť: *To dzeciska barz vojuja* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); c) vystrájať nezbedy, robiť huriavk: *Naj še napije a naj vojuje tam jej; Ta sebe sednuu, užau metlu a tag is tim vojovau furt* (Sobrance). Ten, kto vykonával základnú vojenskú službu alebo sa zúčastnil na ozbrojenom boji, musel *vojenčiť*, *vojančiť*, *vojančiti*, *vojačiť*: *Zo mnu vojačili*, *Pošou vojačic a usta tam* (Sobrance); *Za prvé vojne son vojenčiu Srbiji* (Turíčky, o. Lučenec); *Vojančel son Žil'ine, mal som bl'izo* (Čičmany); *Muoj d'edo volakedi vojančiv plnih osem rokov v Taliansku* (Hliník n. Hronom, o. N. Baňa); *Meseu som osem roku vojančiti* (Kozí Vrbovok, o. Krupina).

Adjektívny tvar *vojnový* „ktorý sa týka vojny, platný v čase vojny“ je zachytený v kartotéke dialektologického oddelenia nemnohými dokladmi: *vojnové časi* (Lukáčovce, o. Hlohovec), *vojnovie peňiaze* (Dol. Strehová, o. M. Kameň), *Teda tin vihorelcom dávali voláke tí penáze, tú vojnovú pomoc* (Smolenice); alebo nárečovým dokladom z Breziny, o. Trebišov, v širšom kontexte: *No a idzeme sebe na takej bidarki o dvoch koľeskoch, cahal nas koňik a naraz l'em pril'ecela ruska rata a mi aňi še neždohadaľi a už začala na nas štriľac. Ta tedi mi zažil perši taki krezd vojnovi, teda tam už išlo o prvú životnú skúsenosť s vojnou.*

Vojna deformovala takmer všetky ľudské hodnoty, marazmus vojnových čias sa podpísal aj na jazyku vojakov, civilov, na vojenskom živote na fronte

i v zázemí. Do reči vojakov sa preberali mnohé nedomáce jazykové prvky – najmä v oblasti slovnej zásoby – z jazykov, s ktorými bolo vojsko pri putovaní za slobodou a víťazstvom v kontakte. Jazyk nestratil zo svojej poetickosti a obraznosti ani pri hodnotení a líčení tých najšpinavších či najohavnejších podôb vojny, ale ani pri boľavých, no aj veselších rozpomienkach po niekoľkých rokoch. Národný jazyk konzervuje odkaz vojnových čias a prechováva spomienku na vojnové zverstvá v tej najdynamickejšej podobe, ktorá sa neustále vynára v reči a nadobúda nové významy či pripomína...

Vojna, vojna, vojna nigdze dobre nežrobi

(Závadka, o. Sobrance)

O zlobe, záhube a ničivom účinku vojnového besnenia vypovedajú frazeologické spojenia: *vojna je bič* (Sobrance), *hora ako vojna* – tam i onam človek ľahko príde do záhuby (Podkonice, o. B. Bystrica), *šetkíh aňi vo vojne ňepobijú* (Jasenová, o. D. Kubín). V Jakubiskovom filme Tisícročná včela neskrývali hrdinovia názory na blížiacu sa, ale aj zažitú skazu ľudstva: *Vojna kosí ľudí ako žito* – počas vojny zomrie veľa ľudí; *Vojne treba vykrútiť krk, ako to urobili Rusi* – treba s ňou zatočiť, treba byť revolučným; *To my sme takí barani, že nám cisári umierajú v posteli* – ako príslušníci rakúsko-uhorskej armády sme bez aktivity, bez zapojenia do boja, sme pasívni; *To sú zlé časy, keď otcovia prežívajú svoje deti* – o vojnových rokoch, keď starcov neverbovali, ale mladí vojaci zahynuli. Veľa právd odznelo aj vo filmovom spracovaní knihy Z. Galušku Slovácko sa nesúdi (4. diel Janek Vyskoč z r. 1984): *Zabíjať nevinných ľudí je svinstvo* – vojna nie je spravodlivá; *Títo idú (do vojny) jak kozľatá, lenže kozľatá mečia, títo spievajú* – chudáci, hlupáci mladí vojačikovia, nevedia, do čoho idú, nič netušia o vojne; *Ten váš oficir vám maže med kolem huby za cisára pána* – klame o vojne, vzbudzuje nadšenie; *Pokavád' idú oficiri, nebudú na tom Habsburci až tak zle* – v zásobe je dosť šľachty na dôstojnícke posty, na habsburskom dvore majú dosť peňazí na vojnu.

Slovná zásoba slovenčiny nie je dnes zamknutou studnicou, stále sa napája a čerpá aj z pramienkov histórie. A tak i v súčasných prejavoch možno počuť metaforické výpovede: *Budeš tu mať vojnu* – ťažko sa ti bude vodiť; *To je silná válka ich karovať* (Pusté Úľany, o. Galanta) – to je ťažký boj vychádzať s nimi, je veľmi namáhavé riadiť ich; *Vojanský život, veselý život* – na vojne možno zažiť rôzne príhody. Dokonca v novom Slovníku slangu

a hovorovej slovenčiny (P. Oravec, 2014) sme objavili zopár jazykových perličiek odkazujúcich na lexiku z oblasti vojenstva a vojny, napr. z češtiny prevzaté vyjadrenie *vojna nie je kojná* – „vojenská služba je tvrdá, náročná a nebezpečná“ (s. 285). Zastarané, hovorové a expresívne spojenie *postaviť niekoho do haptáku* sa vysvetľuje „1. dohovoriť, pokarhať, vyhrešiť; 2. prehnat', popreháňať niekoho, zneprijemniť niekomu život“ (s. 196). V 1. zv. Slovníka slovenských nárečí (1994) je areálovo bohato doložená lexéma *hapták* vo význame postavenie, postoj v pozore: napr. *Pre takím oficierom misiš v haptáku stáť* (Dol. Lehota, o. Dol. Kubín); *Prišou som na komando, urobeu som hapták a zamelduvau som sa* (Návojcovec, o. Topolčany); *Postav še do haptaku, ked ze mnu hutoriš* (V. Slivník, o. Sabinov). K iným hovorovým spojeniam patrí spojenie prevzaté z češtiny *stará vojna* – zaznamenané v slovníku slangu značí „1. starý vojak, vyslúžilec; 2. starší skúsенý človek“. Prenesený expresívny význam sme zachytili aj v hornoipeľskom slovníku M Marcika (2009) pri hesle *remunda*, kde sa takto označuje buď vyradený vojnový kôň, alebo staršia žena: *Stará remunda sa nosela na staré remund'e ešte z druhé svetové vojne*. Tu by sa mohla hľadať aj motivácia nárečovej frazémy: *Som opilí jag vojna* (Svätoplukovo, o. Nitra) – som veľmi opitý. Hovorové *byť v ráži* sa v slovníku slangu vysvetľuje ako „mať bojovú náladu, zápal, byť rázny, útočný“ (s. 216). Z oblasti vojenských povelov sa prebral do hovorovej slovenčiny aj expresívny rozkaz *marš*. P. Oravec ho vykladá ako „prac sa, zmizni, vypadni, preč, von, výzva na odchod“ (s. 126). Z aktuálnej verzie v elektronických médiách (švajčiarsky Blick zo 17. 5. 2015) sa počas posledných hokejových majstrovstiev sveta v Prahe objavil v preklade titulok: „Rusi vo finále bez šance. Pôsobivý *marš* Kanad'anov za titulom je dokonalý“, kde sa substantívu *marš* priradil význam „pochod“. Náš hokejový kapitán T. Kopecký povedal pred pražským šampionátom o M. Gáboríkovi: „Dúfam, že si nejaké góly ušetril aj na šampionát. Je to *kanonier* svetového formátu.“ (Pravda, 30. 4. 2015), teda niet pochýb, že náš hokejový strelec ovláda umenie strieľať góly dokonale. A že je slovenčina moderným jazykom a poradí si aj s lexikálnymi výpožičkami z iných jazykov, potvrdil v rozhovore o slovenčine riaditeľ jazykovedného ústavu S. Ondrejovič, čím aktualizoval aj lexiku z oblasti militárie: „Aj preto mnohé anglicizmy v slovenčine majú motýli život, stratia sa po pár dňoch alebo si ich jazyk odsunie na perifériu. Iné anglicizmy zasa náš jazyk využije napl-

no na svoj prospech. Francúzština naproti tomu vyťahuje proti anglicizmom *ťažkú artilériu*: Vystavuje ich na index viac než iné krajiny a ich použitie vo verejnom styku sankcionuje prostredníctvom zákonov.“ (Hospodárske noviny. Veľký špeciál o slovenčine, apríl 2015, s. 4 – 5)

Slovná zásoba z okruhu militárie je rozmanitá a bohatá. Ešte sa k nej vrátíme, keď treba sa dotknúť vojakov, civilov či *cibilov*, treba spomenúť vojenské hodnosti aj funkcie na vojne, druhy vojenských útvarov, privoňať si k vojenským jedlám, osvetliť, s čím si museli poradiť vojenské lazarety a *sanitérci*, či sa nám vojaci vrátili ako invalidi, ale živí, alebo našli svoj hrob v neznámej krajine, na *temetove*, *cinteri* či cintoríne, ako to poeticky vyjadril v texte titulnej piesne k filmu Tisícročná včela (1983) básnik Ľ. Feldek:

*Blížim sa tam / kde žiť budem v úli
Tam kde sa v spánku / včela k včele túli
Tam cintorín je / nádherná lúka
tam každý kvet / mi zabudnutie núka*

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie názvu obce Hejce

Do telefonickej jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sme dostali otázku, ako sa skloňuje názov maďarskej obce *Hejce*, konkrétne, aký je tvar genitívu: *do Hejcov*, *do Hejec* alebo *do Hejc*.

Obec *Hejce*, nachádzajúca sa v severovýchodnej časti Maďarska len tri kilometre od slovenských hraníc, sa 19. januára 2006 tragicky zapísala do našich dejín, keď sa pri nej odohralo najväčšie letecké nešťastie v histórii samostatnej Slovenskej republiky. Pri havárii vtedy zahynulo 42 vojakov vracajúcich sa z misie v Kosove. Obec sa v súvislosti s touto udalosťou najviac spomínala pred deviatimi rokmi, keď sa tragédia odohrala, ale s jej názvom sa budeme (hlavne v médiách) stretávať stále, a to nielen pri každoročných spomienkových akciách.

Skloňovanie názvu *Hejce* závisí od jeho zaradenia do gramatického rodu a následne do skloňovacieho vzoru. Názov *Hejce* sa vzhľadom na svoje zakončenie prirodzene začleňuje do skupiny pomnožných slovenských názvov končiacich sa na *-ce*, ako napr. *Gbelce*, *Humence* (*Bílkove Humence*, *Šajdikove Humence*), *Selce*, *Nemce*, *Bzince* (*Bzince pod Javorinou*), resp. na *-ovce*, napr. *Bánovce* (*Bánovce nad Bebravou*), *Rusovce*, *Mochovce*, *Letanovce*, *Ťahanovce*. Takéto pomenovania (s výnimkou názvu *Ladce*) sú v slovenčine ženského rodu – podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966; ďalej MSJ) sa „femininum vysvetľuje tým, že genitív plurálu týchto názvov má vkladnú hlásku, čo je typické pre skloňovanie ženského rodu“ (s. 134) –, a keďže ich základ je zakončený na mäkkú spoluhlásku *c*, skloňujú sa podľa vzoru *ulica*. Ako pomnožné podstatné meno ženského rodu vzoru *ulica* má potom názov *Hejce* v datíve a lokáli tvary *k Hejciam*, v *Hejciach* (ako *k Selciam*, v *Selciach*, *k Bzinciam*, v *Bzinciach*, *k Rusovciam*, v *Rusovciach*, *k Letanovciam*, v *Letanovciach*).

Problémovým však zostáva tvar genitívu, ktorý sa stal aj predmetom otázky do jazykovej poradne. Pri vzore *ulica* sa pri takýchto názvoch ge-

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (VEGA č. 2/0125/14).

nitív tvorí s nulovou pádovou príponou a s vkladnou dvojhĺáskou *-ie-*, napr. *Gbelce – do Gbeliec*, *Nemce – do Nemiec*, *Bánovce – do Bánoviec*, *Humence – do Humeniec*. Uvedené pravidlo tvorenia genitívu sa však nedá uplatniť pri názve *Hejce*. Ten je totiž výnimočný tým, že pred koncovým *-ce* sa nachádza spoluhláska *j*, po ktorej v slovenčine nemôže nasledovať dvojhĺáska. (V tomto prípade možno hovoriť o skutočne ojedinelom type, pretože v slovenčine nemáme názov obce končiaci sa na *-jce*.) V tvaroch podstatných mien (ale aj napríklad prídavných mien – porov. príspevok M. Považaja *Akú podobu má prídavné meno papagáj v ženskom rode?* v Kultúre slova, 2003, roč. 37, č. 4, s. 235), v ktorých by systémovo mali byť po spoluhláske *j* dvojhĺásky *ia*, *ie*, *iu*, namiesto nich sa vkladajú samohlásky *a*, *e*, *u*. Dokladajú to napríklad aj tvary podstatných mien ženského rodu vzoru *ulica* zakončených na *-ja*, v ktorých sa v datíve a lokáli plurálu namiesto prípon *-iam*, *-iach* pridávajú prípony *-am*, *-ach*: *galeja – galejam – galejach*; *onomatopoja – onomatopojam – onomatopojach*. Explicitné vyjadrenie zásady sa uvádza v MSJ (s. 119) pri vzore *srdce*: „Dvojhĺáska *ie* sa vkladá po predchádzajúcej krátkej slabike, ale nie po spoluhláske *j*... Samohláska *e* sa vkladá po predchádzajúcej dlhej slabike alebo po spoluhláske *j*: *vajce – vajec*.“ Preto rovnako postupujeme aj pri tvare genitívu názvu *Hejce* a do základu slova vložíme samohlásku *-e-*, čiže *do Hejec*.

Pre úplnosť treba zaujať stanovisko aj k dvom ďalším tvarom spomínaným v otázke: *do Hejcov* a *do Hejc*, ktoré sa podľa dokladov z internetu tiež používajú, napr. *Pamiatku svojich zosnulých kolegov si prišiel uctiť aj dnes do Hejcov*. – *My pôjdeme na Pamiatku zosnulých do Hejc*. Tvar genitívu *do Hejcov* by bol náležitý pri zaradení názvu do mužského rodu, čo by však so zreteľom na vysvetlenie v úvode príspevku bolo netypické. Ďalší tvar *do Hejc* možno hodnotiť ako nesystémový, pretože pri podstatných menách ženského rodu vzoru *ulica* sa pri tvorení genitívu plurálu s nulovou pádovou príponou buď predlžuje posledná kmeňová slabika (ak nie je dlhá), napr. *ulica – ulíc*, alebo sa vkladá dvojhĺáska *ie*, napr. *ovca – oviec*.

Záver: Názov maďarskej obce *Hejce* odporúčame skloňovať rovnako ako názvy slovenských obcí zakončené na *-ce*, teda ako pomnožné podstatné meno ženského rodu vzoru *ulica*, pričom v genitíve má tvar *Hejec*, napr. *odcestovať na spomienkové stretnutie do Hejec*.

Iveta Vančová

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel opatrovateľ slovenského slova v Ríme – Rudolf Blatnický

V Ríme 9. marca 2015 „vošiel do radosti svojho Pána“ – ako znie oficiálne oznámenie – salezián don Rudolf Blatnický, profesor dogmatickej teológie a redaktor kníh v Slovenskom ústave sv. Cyrila a Metoda v Ríme. Keďže sa pri svojej rozsiahlej činnosti v oblasti jazykovej kultúry stretol priamo s prácou jazykovedcov (lexikografov) na Slovensku, priblížime túto vzácnu osobnosť v skratke aj v našom časopise. Spolupráca R. Blatnického s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV sa najskôr uskutočnila pri 4. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 2003 a neskôr pri príprave prvých dvoch zväzkov veľkého Slovníka súčasného slovenského jazyka z r. 2006 a 2011. Pretože slovná zásoba z cirkevnej a náboženskej oblasti sa pred r. 1989 istým spôsobom obchádzala, resp. skresľovala, bolo viac ako užitočné spolupracovať s odborníkom v tejto oblasti a zároveň skúseným a praktickým znalcom slovenského jazyka. Pripomienky Rudolfa Blatnického a jeho návrhy mávali často ráz podrobných štúdií, ktoré do hĺbky objasňovali pojmy a termíny v danom okruhu slovenskej náboženskej lexiky. Pravdaže, v slovníkovej podobe sa mohli uplatniť iba ich podstatné prvky.

Rudolf Blatnický bol jedným z tých – dnes už priam legendárnych osobností –, ktorí v r. 1950 museli dobrodružne opustiť svoju vlasť a našli natrvalo domov v Taliansku, prípadne iných krajinách. Stalo sa tak po rozpustení reholí a po pobyte v Podolínci v r. 1950. Rudolf Blatnický sa narodil 6. januára 1928 v Trnave, kde získal aj základné a gymnaziálne vzdelanie a kde po maturite vstúpil do Saleziánskej spoločnosti. Pedagogicky pôsobil v Saleziánskom pedagogickom inštitúte v Trnave a neskôr v Hodoch pri Galante. Po úteku do talianskeho Turína ho prijali na teologické štúdiá, ktoré síce po dvoch rokoch prerušil, ale neskôr v r. 1960 v nich pokračoval a v r. 1962 bol vysvätený za diakona. Získal doktorát (ThDr.), no zvolil si trvalý diakonát.

Centrom celoživotného úsilia R. Blatnického bola práca spätá so Slovenským ústavom sv. Cyrila a Metoda v Ríme. Dlhé roky sa venoval pedagogicko-výchovnej činnosti na Slovensko-talianskom gymnáziu pri tomto ústave a na Teologickej fakulte Pápežskej saleziánskej univerzity, kde prednášal dogmatickú teológiu ako výpomocný profesor. No azda najväčšiu stopu po sebe zanechal pri vydávaní slovenských kníh a časopisov, ktoré sa na Slovensko dlhý čas dostávali iba tajne. Slovenskí poslucháči rádia mali úžitok i z jeho spolupráce s redakciou rozhlasovej stanice Hlas Ameriky. Literárno-vedecká činnosť R. Blatnického je veľmi rozsiahla. Obsahuje množstvo vedeckých, ako aj publicistických príspevkov v rozličných časopisoch a zahŕňa najmä spoluprácu pri základných teologických, biblických a liturgických príručkách, ktoré sa na Slovensku používajú dodnes. Redakčne spolupracoval azda na najdôležitejšom diele posledného obdobia v katolíckej cirkvi – na Katechizme Katolíckej cirkvi (1998). Práve pri tejto redakčnej činnosti nadviazal kontakt so slovenskými jazykovedcami, aby si viaceré problémy odborne prediskutoval s cieľom dať do rúk slovenským veriacim toto základné dielo v jazykovo optimálnej podobe.

Ľudsky bol Rudolf Blatnický skromný, dobrý a láskavý človek s veľkým zmyslom pre kultúru slovenského jazyka, ktorému v Ríme – vzdialený od vlasti – obetoval veľkú časť svojho života.

Mária Pisárčiková

Máme veľkú encyklopédiu húb

[HAGARA, Ladislav: Ottova encyklopédia húb. Praha: Ottovo nakladatelství, s. r. o. 2015. 1152 s. ISBN 978-80-7451-408-1.]

Najnovšia hubárska a mykologická encyklopédia vreckatých a bázidiových húb obsahuje opisy a fotografie 3230 druhov a odrôd, na 1152 stranách je podľa autora 4190 farebných fotografií, z ktorých viac ako polovicu (2282) vyhotovil sám autor. Aby sa dalo porovnať: autorov Veľký atlas húb (spoluautor V. Antonín), ktorý vyšiel v dvoch vydaniach (2005,

2010), obsahuje na 432 stranách údaje o 1200 druhoch a z češtiny preložená a adaptovaná encyklopédia (Huby. Velká encyklopédia. Bratislava: Reader's Digest Výber Slovensko 2006. 448 s. ISBN 80-88983-78-9) okolo 500 druhov húb.

V predchádzajúcich publikáciách sa uplatňovalo tradičné členenie vyšších húb založené najmä na vonkajšej podobnosti. V tejto encyklopédii sú jednotlivé druhy vreckatých a bazídiových húb usporiadané podľa kmeňov do tried, radov, čeľadí a rodov na základe ich genetických znakov. Heslá obsahujú slovenské a latinské pomenovania druhu, aj prípadné synonymné a staršie názvy. Nasledujú údaje o morfológických znakoch druhu a údaje o raste, ako aj o biotopu a rozšírení druhu. V texte pri fotografiách sú okrem názvov aj poznámky o mieste a čase nálezu a o autorovi snímky.

Do úvodnej časti encyklopédie autor zaradil terminologický slovníček odborných výrazov (s. 6 – 9) a rozsiahly zoznam odbornej mykologickej literatúry (s. 10 – 11), do záverečnej časti indexy slovenských (s. 1138 – 1144) a latinských (s. 1145 – 1152) názvov spracovaných druhov.

Osobitnú zmienku si zaslúži slovenské odborné názvoslovie húb, ktoré sa v takomto rozsahu používa prvý raz. Autor v úvodnej časti (s. 3) uvádza, že vychádza z rukopisného diela o slovenských názvoch húb, ktorú v rokoch 1972 – 1979 pod vedením vtedajšieho nestora slovenskej mykológie Igora Fábryho spracovali Aurel Dermek, Igor Fábry, Anton Janitor, Pavol Lizoň a Milan Majtán, a zo svojho Veľkého atlasu húb (2005). Mnohé názvy utvoril sám až teraz, keď bolo treba pomenovať druhy, ktoré dosiaľ slovenský názov nemali. Názvoslovná zložka encyklopédie si istotne zaslúži aj ďalšie podrobnejšie odborné zhodnotenie.

Monumentálna encyklopédia o slovenských hubách nie je príručkou, ktorú si hubár môže vziať na svoju výpravu za hubami. Bráni mu v tom rozsah aj hmotnosť diela vážiaceho celé štyri kilogramy. Celkom iste však je vynikajúcim súborom obrovského množstva odborných i praktických poznatkov o hubách, ktoré tvoria predmet jeho záujmu, a istotne dobre poslúži najmä praktickým amatérskym a aj profesionálnym mykológom pri poznávaní a štúdiu takého rozsiahleho súboru rodov a druhov našich húb. Zostavil ju autor viacerých populárno-vedeckých publikácií a atlasov húb, ktorý sa sám zo zapáleného amatéra stal odborníkom – profesionálom.

Na zadnej strane obálky sa uvádza, že toto rozsiahle dielo pre milovníkov prírody, pre praktických hubárov i pre odbornú mykologickú verejnosť prináša najpodrobnejší prehľad druhového bohatstva húb v strednej Európe a je najväčšou publikáciou o hubách na svete.

Hagarova Ottova encyklopédia húb vyšla paralelne aj v češtine.

Milan Majtán

Studium Carpato-Ruthenorum

[KOPOROVÁ, Kvetoslava (ed.): *Studium Carpato-Ruthenorum 2013 – Шмыдї з карпаторусиністики* 5. Prešov: Prešovská univerzita – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2013. 176 s.]

Do pozornosti našej spoločnosti vstúpil už piaty zborník vychádzajúci pod týmto názvom, ktorý vydal Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove pod redakciou Kvetoslavy Koporovej. Je potešujúce a chvályhodné, že tieto publikácie vychádzajú, a tak dosvedčujú existenciu rusínskeho etnika, veď napr. trojzväzkový Ilustrovaný encyklopedický slovník (Praha: Academia 1982) vôbec neuvádza heslo *Rusín*, nenájdeme ho ani vo veľkých viacjazyčných slovníkoch.

V zborníku sa uvádzajú príspevky ôsmich autorov a autoriek, ktorí píšu po rusínsky, slovensky i podlašsky. K článkom sú abstrakty v slovenčine, angličtine, ruštine alebo v rusínčine.

Autorom prvých dvoch príspevkov je *Andrej Antoňák* (z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove), ktorý sa v prvom z nich venuje učebnici rusínskej literatúry Valerija Paďaka a v druhom sa zaoberá poetickou stránkou poviedok Márie Malcovskej. Najrozsiahlejšia je po slovensky písaná štúdia *Michala Šmigela* (z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici) o peripetiách presídľovania slovenských Rusínov do Sovietskeho zväzu v r. 1947, ktoré neprebíhalo bez ťažkostí a dialo sa pod heslom „Ak si Russkij, tvoje miesto je v Rusku“. V tom čase sa uskutočňovala aj repatriácia volynských Čechov i Slovákov, ktorí za prvej ČSR odišli z východného Slovenska za prácou

do Podkarpatskej Rusi. Vrátiť sa mohli len tí, čo sa narodili na Slovensku. *Jan Maksymiuk* (z rádia Slobodná Európa v Prahe) vo svojom po podlašsky písanom príspevku ukazuje regionálnu pestrosť tohto malého slovanského jazyka, v ktorom sa používa latinka. Prínosom pre poznanie rusínčiny je obšiahla štúdia *Júlie Dudášovej-Kriššákovej* (z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove), ktorá podáva fonologický systém spisovnej rusínčiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. *Anna Plišková* (z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove) venuje pozornosť jazyku učebníc profesora prešovského, neskôr učiteľského seminára Dr. Ioanna Kizaka, ktoré sa používali na cirkevných ľudových školách prešovskej eparchie. Autorka doplnila príspevok fotografiami šlabikárov a čítaniek a uverejnila aj snímky niekoľkých strán výročnej správy Kráľovského katolíckeho gymnázia v Prešove za školský rok 1910 – 1911, z ktorých sa dozvedáme, že na tomto gymnázii sa učil rusínsky jazyk v časoch, keď sa nesmela učiť slovenčina. *Valerij Pad'ak* (z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove) prispel do zborníka dvomi článkami. V prvom opisuje úsilie karpatských Rusínov mať svoj spisovný štandard založený na národnom jazyku, v druhom príspevku analyzuje text scenára betlehemského pásma z dediny Stavne na bývalej Podkarpatskej Rusi a ukazuje na jeho súvislosť so scenárom hry z Veľkého Lipníka v okrese Stará Ľubovňa. *Kvetoslava Koporová* (z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove) sa vo svojom príspevku zamýšľa nad homonymiou v slovanských jazykoch, konkrétne nad lexikálnymi paralelami v slovenčine, ukrajinčine a rusínčine. Zaujímavý je aj posledný článok zborníka, v ktorom *Martin Cubjak*, prezident Spoločnosti Andyho Warhola v Medzilaborciach, na príbehu Warholovej série obrazov plechoviek Campbellových polievok predstavuje jedného z najznámejších Rusínov na svete Andyho Warhola.

Uvedená publikácia Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity je výrazným dôkazom úspešnej a plánovitej práce, ktorá je potrebná na správne pochopenie života rusínskeho obyvateľstva na Slovensku, a je tiež dôkazom úspešného vedeckého napredovania v rusinistike.

Anton Košťál

SPYTOVALI STE SA

Veľkonočka. – Pisateľka Z. G. adresovala jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV túto otázku: „Mohli by ste nám objasniť význam slova *veľkonočka*? Toto slovo sme nenašli v nijakom slovníku. Podľa znenia by malo označovať niečo, čo súvisí s veľkonočnými sviatkami, tak ako slovo *vianočka* označuje koláč pripravovaný na Vianoce. Tradičný koláč pečený na Veľkú noc sa však volá *pascha*.“

Slovo *veľkonočka* je na prvý pohľad či počutie nové. Vo výkladových slovníkoch slovenčiny sa neuvádza, zato dosť početne sa vyskytuje na internetových stránkach s receptmi. Slovom *veľkonočka* sa tu nazýva koláč z kysnutého cesta, ktorý sa pečie na Veľkú noc podľa rovnakej receptúry ako *vianočka*. Je aj podobne zapletený, ale má okrúhly, vencovitý tvar. V niektorých receptoch (predovšetkým českých) sa veľkonočný koláč nazýva *mazanec*; ten má takisto okrúhly tvar, no na rozdiel od tzv. *veľkonočky* nie je zapletený.

Slovo *veľkonočka* vzniklo rovnakým slovotvorným postupom ako slovo *vianočka*. Jeho základovým slovom je prídavné meno *veľkonočný* od názvu sviatku *Veľká noc*. Pridaním prípony *-ka* k adjektívnemu slovnému základu dostávame novotvar *veľkonočka*: *Veľká noc* – *veľkonočný* – *veľkonoč-* + *-ka* → *veľkonočka*. Analógia so slovom *vianočka* je tu evidentná, porov. *Vianoce* – *vianočný* – *vianoč-* + *-ka* → *vianočka*. Slovo *veľkonočka* spomína vo svojej štúdii Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch Ľ. Liptáková, a to v kontexte detskej reči (porov. Slovenská reč, 1998, č. 1, s. 30 – 38).

Pristavme sa pri slove *pascha*, ktoré v e-maile spomenula pisateľka. Ako napovedá názov (*pascha* – sviatok Veľkej noci u kresťanov východného obradu), *pascha* patrí medzi typické veľkonočné jedlá východných kresťanov. U kresťanov na východnom Slovensku sa takto nazýva kysnutý koláč v tvare bochníka s vyznačeným krížom uprostred alebo vencovitého tvaru, ktorý má pripomínať Kristovu trňovú korunu. Koláč označovaný po novom

ako *veľkonočka* teda zodpovedá tomu, ktorý sa vo východoslovenskej oblasti volá *pascha*, ľudovo aj *paska*. Z jazykového hľadiska možno konštatovať, že niektoré okazionalizmy sa tvoria podľa produktívnych slovotvorných typov a môžu nadobudnúť charakter tzv. potenciálnych slov, ktoré prechádzajú medzi systémové slová slovnej zásoby. Či takýto osud bude mať aj nový výraz *veľkonočka*, ukáže jazyková prax. V súčasnosti má toto slovo hovorový charakter a je viazané na úzku oblasť používateľov.

Silvia Duchková

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (15)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viacej o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

preexpozičia -ie ž. **1.** odb. prílišné vystavenie ultrafialovým lúčom al. ultrafialovému žiareniu: *p. môže spáliť pokožku* **2.** fot. prisilné, príliš dlhé osvetlenie: *p. záberu*; **preexpozičný**¹ príd.: *p. pomer*

preexpozičný² príd. uskutočnený, uskutočňovaný pred expozíciou, vystavením vplyvu niečoho: *p-é očkovanie*

prehadzovač -a mn. N a A -e m. neživ. menič prevodov na bicykli, prehadzovačka: *šesťstupňový p., zadný p.*

prehadzovačka -y -čiek ž. (slovo je už v SSJ) **1.** ban. ploché osievadlo, na ktorom sa triedi ruda **2.** stroj na prehadzovanie: *p. na seno* **3.** prehadzovač: *zadná p.; nastaviť p-u*

prehľadávací príd. určený, slúžiaci na prehľadávanie: *p. adresár; p. čas; inform. p. program*

prehrať, správ. **prevýšiť**, **poraziť**: p-li súpera na všetkých postoch, správ. *prevýšili súpera na všetkých postoch*; p-li súpera rozdielom triedy, správ. *porazili súpera rozdielom triedy*

prehrievač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) tech. zariadenie na prehrievanie: *p. pary parného kotla; stenový p.*

prechodka -y -diek ž. slang. priechodka: *gumová p., plastová p., kanalizačná šachtová p., p. káblov*

prechodnica -e -níc ž. (slovo je už v SSJ) **1.** žel. koľaj, ktorá tvorí plynulý smerový prechod medzi úsekmi koľaje s odlišnou krivosťou: *medzilahlá p.,*

oblúky s p-ou **2.** dopr. časť cestnej komunikácie vedúca do smerového oblúka: *kružnicový oblúk s p-ou*

prejazdny príd. (slovo je už v SSJ) dopr. ktorý umožňuje prejazd: *p-á šírka; ťažko p. úsek; ulica je p-á, most je p. v oboch smeroch; prejazdnosť -i ž.: p. cesty; zabezpečiť p.*

prejudikovať -uje -ujú dok. i nedok. (slovo je už v SSJ) práv. rozhodnutím predísť, predchádzať neskoršie rozhodnutie: *p. otázku trestnej zodpovednosti; predbežné opatrenie nemá p. rozhodnutie vo veci samej*

preklenovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) **1.** spájať dve miesta klenbou ap.: *p. trhliny v podklade* **2.** kniž. prekonávať, urovnávať: *p. rozdiely, p. priepasť medzi teóriou a praxou*

preklik -u m. inform. prekliknutie: *nefunkčný p. medzi stránkami; platba za p.*

preklikat' -á -ajú, **prekliknúť** -ne -nú dok. inform. zmeniť aktiváciu počítačového programu stlačením tlačidla na počítačovej myši: *p. na stránku novín, p. na reklamu // preklikat' sa, prekliknúť sa: p. sa na inú stránku, p. sa k propozíciám; nedok. preklikávať -a -ajú, preklikovať -uje -ujú: p. medzi stranami, postupne p. na odkazy // preklikávať sa, preklikovať sa ľahko sa p. medzi diskusiami*

preklopný príd. odb. ktorý sa dá preklopiť: *p-é krídlo, p-á vrtuľa*

preklz -u m. odb. preklznutie, preklzanie: *p. lana; kontrola p-u kolies;*

preklzový príd.: *p. ochranný mechanizmus, bezpečnostná p-á spojka*

preklzáť, preklzáť sa -a -ajú nedok. (slovo je už v SSJ) preklzávať, preklzávať sa: *kolesá začínajú p.; p. pomedzi prsty i fraz. unikať, strácať sa*

prekmit -u m. odb. prekmitnutie; presunutie, presun: *p. regulovanej veličiny, p. napätia; p. membrány; p. do druhej polohy*

prekmitnúť -ne -nú dok. (slovo je už v SSJ) odb. krátko sa objaviť, preblesknúť; nakrátko sa presunúť: *p. cez rovnovážnu polohu; teplota p-ne asi o 1 °C; nedok. prekmitať -á -ajú (slovo je už v SSJ), prekmitávať -a -ajú* **1.** k prekmitnúť: *rádiový signál p-á, červené svetlo p-a* **2.** nakrátko sa presúvať: *p. z jednej polohy do druhej*

prekorenenie -ia s. (slovo je už v SSJ) záhr. vytvorenie hustej spleti koreňov: *úspešné p. sadeníc; p. pôdneho priestoru*

prekoreniť¹ -í -ia dok. záhr. prerásť koreňmi: *rastlina nestihne p. a vymrzne, odrezky by mali p. substrát // prekoreniť sa: trávny koberec sa p.*

prekoreniť² -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) kuch. dať do jedla priveľa korenia: *p. jedlo, p. guláš; pren. p. reč*

prekresľovač¹ -a mn. N -í A -ov m. živ. kto niečo prekresľuje: publ. *p. dejín, p. hraníc*

prekresľovač² -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) geod. prístroj, ktorý opticko-mechanickým spôsobom odstraňuje skreslenie vzniknuté sklonom snímky a upravuje snímku do vyžadovanej mierky: *diferenciálny p., tranzistorový p.*

prekrut -u m. let. prekrútenie: *akrobatické figúry ako premet, kĺzavý let na chrbte, zvrat, p., vývrтка; prvkami vyššej pilotáže sú: zvrat, premet, p., výkrut; p. nemeckej stíhačky*

prekryv -u m. odb. prekrývanie: *p. so sieťou chránených území; p. novonavrhovaných trás a oblastí s lesnými biotopmi; integrácia rôznych vrstiev údajov sa robí postupom, ktorý sa nazýva p.*

prekrývač¹ -a mn. N -í A -ov m. živ. (slovo je už v SSJ) kto niekoho al. niečo skrýva, ukrýva, obyč. nezákonne

prekrývač² -a mn. N a A -e m. neživ. prostriedok na prekrývanie niečoho: *p. plochy, p. stôp; p. vrások*

preliačený príd. (slovo je už v SSJ) ktorý je dovnútra prehnutý: *p. blatník, p. nárazník, p-á kapota, p-á karoséria, p-é dvere; preliačenosť -i ž.*

preliezačkový príd. určený na preliezanie, týkajúci sa preliezačky: *p. domček, p. most, p-á guľa, p-á zostava, p-é lavičky*

prelis -u m. odb. lisovaním vytvarovaný dielec al. výrobok, ktorým sa zväčšuje jeho tuhosť: *stredový p., vodorovný p., zvislý p., dekoratívny p.; p. v karosérii; prelisový príd.: *p. vzhľad, p. výbežok**

premývací príd. (slovo je už v SSJ) určený na premývanie: *p. roztok, p-ia voda; p-ia banka, p-ia fľaša*

premývač¹ -a mn. N -í A -ov m. živ. kto niečo premýva: odb. *p. rúd; pren. pejor. p. mozgov; premývačka¹ -y -čiek ž.*

premývač² -a mn. N a A -e m. neživ. premývačka: *plynový p., p. piesku*

premývačka² -y -čiek m. (slovo je už v SSJ) odb. prístroj, zariadenie na premývanie: *p. plynu, laboratórna p.*

prenášateľný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa dá prenášať: *p. hadicový navijak, p. ohrievač, p. kovový kontajner; prenášateľnosť -i ž.: *p. čísla**

prenesiteľný príd. ktorý sa dá preniesť: *p. nástroj, ľahko p. gril; p-é*

brzdne sily; záruka je p-á aj na ďalších majiteľov; prenesiteľnosť -i ž.: *p. čísla; inform. p. súborov*

prepájací príd. slúžiaci na prepájanie: *p. kábel; p. vodič; elektrotech. p. mostík; p-ia hadica; p-ia chodba, p-ia stanica*

prepínateľný príd. ktorý sa dá prepínať: *p. smer otáčania, p. výstupný prúd, p-á podlahová hubica; fyz. p-á polarita; prepínateľnosť -i ž.: *p. medzi fázami, p. vstupov**

prepisovateľ -a m. (slovo je už v SSJ) kto niečo prepisuje, prepisovač: *p. článku, p. textov; p. urobil chybu; pren. pejor. p. dejín povstania; prepisovateľka* -y -liek ž.

prepisovateľný príd. ktorý sa dá prepisovať; určený na prepisovanie: *p. papier, p-á fólia, p-é reklamné tabule; inform.: p. disk; prepisovateľnosť -i ž.: *p. uložených dát**

preplachovací príd. (slovo je už v SSJ) určený na preplachovanie: *p. olej, p. ventil, p-ia kvapalina*

prepoj -a m. odb. prepojenie: elektrotech.: *neutrálny poistkový p., koaxiálny p., káblový p.; problémy s p-jom; prepojoiný príd.: *p-é práce na distribučnom plynovode**

prerezávač -a mn. N a A -e m. neživ. stroj, prístroj, nástroj na prerezávanie: *p. trávnik, p. konárov, p. drážok*

prerezávkový príd. týkajúci sa prerezávky, vzťahujúci sa na prerezávku: *p. zásah; p-á plocha*

prerodový príd. týkajúci sa prerodu, vzťahujúci sa na prerod: *p-é vzťahy, p-á spoločnosť; p-é procesy, p-é obdobie*

presaditeľný¹ príd. ktorý sa dá presadiť, zasadiť na iné miesto: *ľahko p. koreň, p-é mladé stromy; presaditeľnosť¹ -i ž.: *p. stromu**

presaditeľný² príd. ktorý sa dá presadiť, uplatniť napriek prekážkam: *politicky p-á konsolidácia, ťažko p-é riešenie, p-é pravidlá; presaditeľnosť² -i ž.: *p. európskych právnych noriem, p. projektov**

preskokový príd. (slovo je už v SSJ) týkajúci sa preskoku; slúžiaci na preskok: *p-á vzdialenosť; p. mostík, p. stôl*

preskúmateľný príd. ktorý sa dá preskúmať: *znalecký posudok musí byť p. logickým postupom; zákonnosť môže byť p-á súdom; každý prípad musí byť p.; preskúmateľnosť -i ž.: *p. rozhodnutia**

preskúmať -a -ajú nedok. (slovo je už v SSJ) dôkladne prezeráť, skú-

maním zisťovať, overovať: *p. zákonnosť rozhodnutí, p. údaje; p. okolie, p. interiéry budov*

preskúmať -a mn. -ia m. živ. kto niečo preskúmava: *p. administratívnych rozhodnutí; preskúmaťka* -y -liek ž.

presluch -u m. odb. prenos signálu medzi blízkymi káblami, neželateľná väzba medzi tokmi signálov: *p. signálu; rádiotech.: p. kanálov, p. medzi kanálmi; presluchový* príd.: *p. efekt, p. filter*

prestrek -u m. odb. prestriekanie: *p. striekacou hmlou, p. čírym lakom; p. metalízy; odstrániť náletový lak pri p-u; lek. p. slzných ciest; prestrekový* príd.: *p. transparentný lak*

prestrieľať sa -a -ajú dok. streľbou si preraziť cestu: *p. sa z budovy von, p. sa cez nepriateľov*

presúvadlo -a -diel s. (slovo je už v SSJ) **1.** stroj. zariadenie slúžiace na presúvanie: *p. remeňa* **2.** publ. (dopravný) prostriedok na presúvanie z miesta na miesto: *pohodlné p. po meste; mestské p., bezmotorové p.*

presuvať -e ž. tech. zariadenie slúžiace na presúvanie niečoho: žel.: *koľajová p., vagónová p., p. električiek; regálový zakladač a jeho p.*

presuvný príd. ktorý je uspošobený na presúvanie: *p. rošt, p. ventil, p-á matica, p-é dvere, p-é zariadenie*

prešmyk -u m. (slovo je už v SSJ) **1.** odb. prešmyknutie; presunutie: *p. predných kolies; zvuk spôsobený p-om remeňa; regulácia p-u pohonu; chem. molekulové p-y* **2.** geol. posunutie starších geologických vrstiev na mladšie: *vrásové p-y, p. geologických platní* **3.** prešmykovač; **prešmykový** príd.: *p. pohyb častíc, p. zlom; p-á spojka, p-á páčka*

prešmykovač -a mn. N a A -e m. neživ. tech. predný menič prevodu na bicykli, prehadzovač, prehadzovačka: *objímka p-a; montáž p-a, nastavenie p-a; zaseknutý p.*

prešmykovať, prešmykovať sa -uje -ujú nedok. (slová sú už v SSJ) prekľzavať, prekľzavať sa: *spojka (sa) p-uje, kolesá sa začali prešmykovať; remeň sa začnú p.*

preťažovací príd. odb. týkajúci sa preťaženia, preťažovania: *p. prúd, p. prietok; p. snímač; p-ia skúška*

pretelefonovať -uje -ujú dok. (slovo je už v SSJ) **1.** stráviť istý čas telefonovaním: *p. niekoľko hodín, p. 40 minút mesačne, p. celé hodiny s priateľmi* **2.** minúť pri telefonovaní: *p. určitú minimálnu sumu; mesačne dokáže p. aj 200 eur*

pretrepať -e -ú dok. (slovo je už v SSJ) trepaním, potriasaním premiešať: *pred použitím dôkladne p.; prípravok je potrebné riadne p.;* nedok. **pretrepávať** -a -ajú (slovo je už v SSJ): *obsah banky treba intenzívne p.*

pretržitý príd. (slovo je už v SSJ) odb. prerušovaný, nesúvislý, diskontinuitný: *p. proces, p-á destilácia, p-á dodávka vody; režim prevádzky je p.; dvojzmenný p. režim; pretržito* prisl.: *riadiaci systém pracuje p.;* **pretržitosť** -i ž.: *p. procesu, p. zápisu*

prevádzkyneschopný príd. ktorý nie je schopný prevádzky: *p. stav; p-á lokomotíva, p-é komponenty; prevádzkyneschopnosť -i ž.: *p. lietadiel**

prevediteľný² (slovo je už v SSJ), správ. **uskutočniteľný, vykonateľný, realizovateľný**

prevlečný príd. (slovo je už v SSJ) tech. ktorý je určený na prevlečenie, prevliekanie: *p. rukáv, p. krúžok, p. prívesok z ocele, p-á matica, p-á príruha*

prevodník -a m. **1.** tech. zariadenie určené na prevod niečoho: elektrotech. *p. napätia, p. prúdu;* inform. *p. signálu* **2.** tech. sústava ozubených kolies rozličnej veľkosti na bicykli umožňujúca meniť prevod **3.** odb. tabuľka umožňujúca prevod veličín z jednej sústavy na inú: *p. fyzikálnych jednotiek; prevodníkový* príd.: *p. kábel, p. adaptér*

prevzdušňovací príd. týkajúci sa prevzdušňovania; ktorý je určený na prevzdušňovanie: *p. systém; p. motorček, p. kameň (do akvária), p-ia rúra; p-ia prísada do malty*

prevzdušňovač -a mn. N a A -e m. neživ. odb. stroj, prístroj na prevzdušňovanie: *p. trávnik; elektrický p., benzínový p.*

prevzdušňovať -uje -ujú nedok. nasycovať vzduchom: *p. pôdu, p. trávnik, p. kompostovaný materiál, p. vodu v akváriu*

preznačiť -í -ia dok. zmeniť, opraviť označenie: *p. tovar, p. skladové zásoby; p. štítkom, p. náterom, p. prerazením; p. konce vodičov;* nedok. **preznačovať** -uje -ujú: *nanovo p. lieky*

preznačkováť -uje -ujú dok. (slovo je už v SSJ) označiť novými značkami: *p. chodník, p. existujúce turistické trasy*

prežiarit -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) preniknúť žiarou, svetlom, lúčom: *p. tmú;* pren.: *p. zovňajšok, p. vnútornú krásu; p. byt farbami;* nedok. **prežarovať** i **prežiarovať** -uje -ujú (slová sú už v SSJ): *p. každú kút; p. röntgenovými lúčmi*

priamočinný príd. tech. vykonávajúci činnosť priamo, priamo ovládaný: *p. regulátor tlaku plynu, p. poistný ventil, p-á brzda, hrebeňové p-é riadenie*

pribal -u m. odb. pribalený predmet, pribalená vec: *p. k časopisu; p. obsahuje náhradné nity; pribalový* príd.: *p. leták písomná informácia pre používateľa výrobku; p-á informácia k lieku*

približovací príd. ktorý sa týka približovania, ktorý slúži na približovanie: *p. manéver; p-ia rýchlosť; p. objektív, p. vlek*

příbrežný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa nachádza pri brehu: *p. pozemok, p. prúd, p. lužný porast, p. ochranný pás, p. dnový sediment, p-á fauna a flóra, p-á plytčina*

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRIÍK

O hokejových termínoch

IVETA VANČOVÁ

Koncom apríla a začiatkom mája, teda v tradičnom čase konania majstrovstiev sveta v hokeji, keď väčšina nášho obyvateľstva žije týmto obľúbeným rýchlym športom a drží palce našej hokejovej reprezentácii, častejšie počujeme a čítame pomenovania ako *gól*, *hokejka*, *puk*, *tím*, *ofsajd*, *buly*, *bodyček*, *zakázané uvoľnenie* ap. Väčšina týchto slov pochádza z angličtiny, do slovenčiny sa nepreložili a už desaťročia sa používajú v zdomácnenej podobe. Niektoré sú natoľko ustálené, že si ich cudzí pôvod ani neuvedomujeme. K novším takýmto pomenovaniam patria napríklad aj slová *kouč* „technický poradca a vedúci športového družstva, tréner“ a *brejk* „rýchly protiútok“, pri ktorých sa niekedy ešte aj dnes stretávame s pôvodnými (anglickými) podobami *coach* a *break*, čo je pri novších prevzatých slovách bežné. Slová *kouč* a *brejk* však v týchto podobách už niekoľko rokov máme aj v Pravidlách slovenského pravopisu a v Krátkom slovníku slovenského jazyka, preto by sme ich pri písaní mali uprednostňovať.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 19, 7. mája, s. 19)

Rúško či rúška?

IVETA VANČOVÁ

V súvislosti s výskytom nového typu chrípky sa začala častejšie spomínať a používať aj hygienická pomôcka na tvár, ktorá má zabrániť rozširovaniu choroby. Pri jej pomenovaní sme sa stretli s označením *rúško*, ktoré je

stredného rodu, napr. *hygienické rúško*, *s rúškom na tvári*, *dve nové rúška*, ale aj s pomenovaním *rúška*, teda s podstatným menom ženského rodu, napr. *ochranná rúška*, *turisti s rúškou*, *jednorazové rúšky*. Mnohí si preto položili otázku, akého rodu je slovo, ktorým sa sterilná tkanina na ochranu pred infekciou označuje. Podľa súčasných jazykových príručiek je slovo *rúško* stredného rodu, skloňuje sa podľa vzoru *mesto* a v jednotlivých pádoch má tieto tvary: (v jednotnom čísle) *rúško* – *bez rúška* – *k rúšku* – (*mám*) *rúško* – *o rúšku* – *pod rúškom*; (v množnom čísle) *rúška* – *bez rúšok* – *k rúškam* – (*mám*) *rúška* – *o rúškach* – *s rúškami*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 23, 5. júna, s. 19)

Servácovia či Serváci?

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

V súvislosti s tromi zmrznutými svätými nazývanými aj ľadoví muži, ktorí si túto prezývku vyslúžili za obávané nočné mrazy v máji na *Pankráca*, *Serváca* a *Bonifáca*, a s nimi súvisiacimi pranostikami sme si zvykli, že nám počasie môže pripraviť prekvapenie. Tohto roku nás však väčšmi prekvapil istý rozhlasový moderátor, ktorý nositeľov mena *Servác* nazval *Serváci*. Osobné mená *Pankrác*, *Servác* a *Bonifác*, ako aj všetky osobné mená a priezviská zakončené na spoluhlásku skloňujeme podľa vzoru *chlap*, ale v nominatíve množného čísla majú príponu *-ovia*, teda *Pankrácovia*, *Servácovia*, *Bonifácovia*, tak ako *Róbertovia*, *Petrovia*, *Matúšovia* či *Matejovia*. Povieme: *Trinásteho mája majú meniny Servácovia*. – *V strave by mali Servácovia uprednostňovať špargľu, figy a kuracie mäso*. – *Pankrácovia sú extroverti, ktorí majú radi spoločnosť, lebo vždy majú čo povedať*. – *Pankrácovia by si mali dávať pozor na kosti*. – *Bonifácovia, ktorí oslavujú meniny 14. mája, sú záhadní, uzavretí a materialistickí*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 24, 12. júna, s. 19)

Písanie číselných hodnôt so značkami

IVETA VANČOVÁ

Pri zápise číselných hodnôt spolu s fyzikálnymi veličinami vyjadrenými značkou sa medzi číslo a značku dáva medzera, napr. *5 m* (päť metrov), *7 kg* (sedem kilogramov), *10 l* (desať litrov), *25 °C* (dvadsaťpäť stupňov Celzia), *30 min* (tridsať minút). Medzera sa nedáva pri vyjadrení veľkosti rovinného uhla medzi číselnú hodnotu a značku uhlového stupňa, minúty a sekundy, napr. *45°* (štyridsaťpäť stupňov), *5' 30"* (päť minút tridsať sekúnd).

Niekedy pri písaní váhame, keď chceme pomocou číslice a značky vyjadriť prídavné meno. Aj v takých prípadoch je spôsob zápisu rovnaký, teda značky jednotiek sa od číselnej hodnoty oddeľujú medzerou, napr. *2 l fľaša* (dvojlitrová fľaša), *5 kg závažie* (päťkilogramové závažie), *10 mm medzera* (desaťmilimetrová medzera), *20 min prestávka* (dvadsaťminútová prestávka). Takéto prídavné mená však môžeme zapísať aj pomocou číslice a slova spojených spojovníkom, napr. *2-litrová fľaša*, *20-minútová prestávka*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 25, 19. júna, s. 19)

Písanie slova mesto

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

V uplynulých rokoch zneistila jazykové povedomie používateľov slovenčiny napohľad banálna vec – pravopis podstatného mena *mesto*. Slovo *mesto* je všeobecné podstatné meno a názvy miest ako administratívnych jednotiek majú na Slovensku podobu *Modra*, *Banská Štiavnica*, *Michalovce* a pod. Vzhľadom na to, že každé mesto, obec či mestská časť má dnes zo zákona štatút právnickej osoby, objavila sa tendencia písať podstatné meno *mesto* s veľkým *M* v spojeniach ako *Mestské zastupiteľstvo Mesta Bratislavy*, *všeobecné nariadenie Mesta Kremnice* či dokonca *návšteva Mesta Prešova*. Ani v takýchto spojeniach však slovo *mesto* nie je súčasťou názvu, čiže vlastného mena, ale iba druhovým označením – všeobecným podstatným

menom, ktoré sa píše s malým začiatočným písmenom, teda *Mestské zastupiteľstvo mesta Bratislavy*, *všeobecné nariadenie mesta Kremnice* a, prirodzene, aj *návšteva mesta Prešova*. Písanie slova *mesto* s veľkým *M* je náležité iba v názvoch obcí a častí obcí, napr. *Nové Mesto nad Váhom*, *Kysucké Nové Mesto*, *Staré Mesto* či *Nové Mesto*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 26, 26. júna, s. 19)

Krúpy, ľadovec, kamenec

IVETA VANČOVÁ

Letné počasie má popri teplých či horúcich dňoch alebo osviežujúcich dažďoch pre nás pripravené, žiaľ, aj neprijemné prekvapenia v podobe veľmi silných búrok. Počas nich z oblohy spadne nielen veľké množstvo vody, ale niekedy aj kúsky ľadu rozličnej veľkosti. Takéto zrážky sa bežne nazývajú *krúpy*, no niekto môže zapochybovať o správnosti tohto pomenovania. Slovo *krúpa*, obyčajne v množnom čísle *krúpy*, má podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka dva významy – „nahrubo zomleté zrno“ a „ľadovec“ –, pričom slovo *ľadovec* sa na inom mieste v citovanom slovníku vysvetľuje ako „kúsky ľadu padajúce ako zrážky“. V rovnakom význame sa popri označeniach *krúpy* a *ľadovec* používajú aj synonymá *krupobitie* a *kamenec*. Jednotlivé názvy označujúce rovnaký prírodný jav sú na Slovensku územne vymedzené, no podstatné meno *krúpy* vo význame „ľadovec“ sa používa na celom území Slovenska a stretávame sa s ním napríklad aj v meteorológii pri predpovediach počasia.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 29, 17. júla, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300